

NR 3 2002

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE

HALLAND

OCH

BLEKINGE

Ale

Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge
utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening och
Landsarkivet i Lund.

Redaktionskommitté

F.d. länsantikvarie Carin Bunte, Malmö
Universitetslektor Gert Jeppsson, Lund, redaktör
Stadsarkivarie Göran Larsson, Lund
Docent Sten Skansjö, Lund
Professor Anna Christina Ulfspärre, Lund

Innehåll

	Sid.
Bodil E. B. Persson: Fältsjukorna och krigen i Skåne	1
Lars Larsson: Resultat från 2001 och 2002 års utgrävningar i Uppåkra	18
Inga-Lill Cedergren: Ehrnbergs Läderfabrik i Simrishamn – en studie i relationer mellan arbetare och mellan arbetare och arbetsledning 1918–1975	21
<i>Aktuellt om antikvariskt</i>	
VikingaTider – en vandring genom 300 års historia	40
Gravplats från bronsåldern i Gualöv	41
<i>Aktuellt om arkivaliskt</i>	
Lantmäteriaroken och forskningen	42
Rättelse i Ale 2/2002	44

Fältsjukorna och krigen i Skåne

Av Bodil E. B. Persson

Leg.läk, fil.dr, Historiska institutionen, Lunds universitet

Arméer har tyckts oövervinneliga medan de i själva verket varit ytterst sårbara. Sårbara för bristsjukdomar och mikrober. Pest, tyfoid, rödsot och fläckfeber har gång efter annan korsat strategernas planer och gjort härarna hjälplösa.¹

Så skriver Matts Bergmark i sin populärvetenskapliga bok *Från pest till polio*. Har han rätt? Har fältsjukorna korsat strategernas planer och gjort härarna hjälplösa? Har det varit så också i Skåne? Och hur drabbades civilbefolkningen då härarna drog förbi? Blev den lika hjälplös som soldaterna?

Denna artikel är en vidare bearbetning av ett föredrag med samma titel hållet vid Humanistdagarna i Lund den 20 april 2002.

Fältsjukor krävde fler soldaters liv än strider

Armén och flottan var viktiga resurser för de tidigmoderna staternas härskare. En vältränad yrkesarmé behövdes för att hålla fienden borta från det egna territoriet. Den kunde också användas i expansiva syften – att införliva andra svagare grannar i den egna maktsfären.

En förutsättning för att soldater och matrosar skulle kunna strida var att de var friska. Men ju fler personer som tvingas samman under primitiva förhållanden, desto lättare sprids olika smittsamma sjukdomar. Med början i de franska härarna under 1700-talet försökte man motverka detta genom att mana soldaterna till god personlig hygien och nitisk renlighet. Därmed förändrades soldatlivet i grunden och militärläkarnas anseende och betydelse ökade,² men fortfarande var andelen soldater och sjömän som dog sotsdöden förfärande hög. För varje brittisk soldat som dog av sina sårskador under Napoleonkrigen dog tjugofyra av fältsjukor. Under Krimkriget härjade kolera, tyfus och skörbjugg; för varje dödligt sårad dog fem av fältsjukor.

Först på 1900-talet har fler soldater dött av sina sårskador än av sjukdom.³

Vad var fältsjuka?

Vad döljer sig då bakom detta begrepp »fält-sjukor»? Det kan i princip vara alla sjukdomar som sprids lättare i krig: syfilis, återfallsfeber, kolera, spanska sjukan..., ensamma eller i kombination med varandra. I vår strävan att reda ut begreppen börjar vi med ett vittnesbörd från Carl von Linné daterat 1765. Förlagan till Linnés skrift är den italienske 1700-talsläkaren Bernardino Ramazzinis *De Morbis Artificum Diatriba* – Om arbetares sjukdomar – som utkom i flera upplagor under 1700-talets första decennier.⁴

SOLDATER (MILITES) ådraga sig genom smutsen och stanken i lägren, den salta maten och det förorenade vattnet *blodsot* och *ungersk brännsjuka* (*amphimerina*). Av den fuktiga kylan på fälten få de *hemsjuka* (*nostalgia*) och av den salta maten utan kroppsrörelse *skörbjugg*.⁵

Utifrån detta citat tar vi fasta på några begrepp:

- smutsen och stanken i lägren
- Enligt Ramazzini förgiftades luften i lägren

av soldaternas bristande hygien och dåliga latrinhantering liksom av utdunstningarna från obegravda döda människor och djur. Luften blev helt enkelt farlig att inandas.⁶ Vi kan hålla med om den dåliga hygienens betydelse, men vi ser andra samband. Soldaterna bytte sällan eller aldrig sina kläder. Under sådana förhållanden trivs löss, och de är inte ofarliga i sjukdomstider.⁷ Undermålig latrinhantering underlättar spridningen av sjukdomsalstrande tarmbakterier, däribland tyfoidfeber och dysenteri – blodsot. Den senare har fått sitt namn av de blodiga diarréer den sjuke drabbas av. Dessa båda sjukdomar var vanligast under sensommaren.

- den salta maten och det förorenade vattnet
Mycket salt i maten ger törst! Men vad vågar man dricka om vattnet är förorenat? Renat naturligtvis, d.v.s. sprit! Spriten kan få folk att utföra saker som de annars aldrig skulle ha gått med på. Den gjorde soldaten villigare att arbeta hårt och gav honom mod inför fältslaget.⁸ Föroreningarna från vattnet – eller maten – kunde också ge upphov till blodsot.

- den fuktiga kylan på fälten
Fukt och kyla i kombination med dåliga kläder och bostadsförhållanden gjorde att det inte var underligt att soldaten längtade hem! Denna »Heimweh» eller nostalgi kunde drabba både meniga och befäl. Det sågs som ett dåligt tecken, ty den som trodde att han skulle dö under fälttåget gjorde det oftast också. Inbillning både framkallar och botar sjukdom, inger mod och utplånar dödsfruktan, konstaterar Ramazzini.⁹ Denna hemlängtan försökte man bota genom militärmusik, käcka marscher som skulle föra tankarna åt annat håll än hembygden.¹⁰

- den salta maten utan kroppsrörelse
Linné trodde att skörbjuggen orsakades just av den salta maten, något som tillfördes i överflöd.¹¹ Vi ser idag tvärtom skörbjuggen

som en bristsjukdom. Den diet soldaterna utspisades med bestod huvudsakligen av gröt, gryn, ärter och salt fläsk. Inga grönsaker, och därmed inte heller några väsentliga mängder C-vitamin. Skörbjuggen var mer eller mindre allestädes närvarande, särskilt under vintern och vårvintern. Den gick närmast epidemiskt i arméerna och i belägrade städer. Den orsakade blödningar i tandkött och hud och gjorde att tänderna lossnade. Dessutom gav den försämrat immunförsvar och sämre sår-läkning.¹²

- ungersk brännsjuka

Den ungerska brännsjukan har fått sitt namn efter den feber som 1566 drabbade kejsar Maximilian II:s armé i ett fälttåg mot turkarna och som sedan med hemvändande soldater spreds ut över Europa. Den kännetecknades av en brännande hetsig feber med fläckar. Vi skulle nog ha kallat den epidemisk fläcktyfus, en sjukdom som sprids med kläd- och huvudlöss. Lusen blir smittad då den suger blod och utsöndrar sedan smittämnet i sin avföring. När den kryper omkring på kroppen ger det klåda. Man river sig och får då ner smittämnet i småsår i huden. Lusen vill ha en konstant temperatur runt 35–37 grader. Om det blir för varmt eller för kallt ger den sig av till andra, d.v.s. den överger folk med hög feber och de som avlidit. Fläckfebern har sin säsong då lössen frodas som bäst, vinter och vår, då man för kylans skull kryper tätt samman.¹³

Fläckfeber ger ett abrupt häftigt insjuknande med frossa, hög feber, muskelsmärter och huvudvärk. Temperaturen ligger sedan på en hög nivå i två till tre veckor innan den långsamt börjar dala. Utslagen kommer efter första veckan. Under andra och tredje veckan kan medvetandestörningar och delirier förekomma. Dödligheten ökar med stigande ålder. Tillståndet kombineras också med stor törst, och det finns många berättelser om personer som i sina försök att släcka törsten har

sökt sig till någon form av vattenkälla och drunknat.¹⁴

Andra sjukdomar som kunde ge ett om-
töcknat – typhöst – tillstånd var återfalls-
febern och nervfebern. Den förra var också
lusburen och var vanligast under vinter och
vårvinter. Den senare var en sensommar-
epidemi. Den spreds på samma sätt som röd-
sot med förorenad mat, och den liksom röd-
soten »flyr fältet så fort nätterna börjar bli
kyligare».¹⁵

Fältsjukan i Skåne?

Hur var det då i Skåne? Hittar vi dessa fält-
sjukor också här? Och hur kan de tänkas ha
påverkat utgången av de olika krigen? De
ingår inte i standardskildringarna av Skåne-
landskapens historia, men då man tittar efter
hittar man uppgifter om dem i samband med
så gott som vartenda krig som varit.

En viktig bidragande orsak till uppkoms-
ten av fältsjukor har för både de svenska och
de danska härarna varit de logistiska proble-
men. Ty hur ordnar man läger för en här på
marsch med 10–15.000 deltagare eller mer?
Malmö, Skånes största stad, hade på 1600-
och 1700-talen omkring 3–5.000 invånare.¹⁶
Hur transporterar man ner förnödenheter
norrifrån, när snapphanar och fiendearméer
försöker stänga vägarna? »Snaphanerne visi-
terede saalediss posserne paa weijen», skri-
ver Sthen Jacobsen i *Den Nordiske Krigs
Krønike*.¹⁷ Och går det att transportera
trupper och förnödenheter i större mängd
över Öresund om man inte har kontroll över
minst en av fästningarna? Den sida som be-
härskade Helsingborg, Landskrona och
Malmö hade ett kraftigt logistiskt övertag
över motståndaren.

Då proviantkonvojerna uteblev var de
alternativ som återstod att låta soldaterna
leva på det landet gav eller att låta dem svälta
ihjäl. Resultatet blev att bönderna utplundra-

des, deras hus och gårdsgårdar omvandlades
till ved i lägereldar och deras hästar och
kreatur slaktades eller fördes bort. Sthen
Jacobsen ger en målande skildring av hur det
kunde gå till:

Den 28 Octob. satte kongen aff Sverrige sig ved
Grummestrup och som hanss folch haffde indtet
proviant med sig, saa var dett iche heller at undre
paa, at bonden beholt iche det allerringeste udi sitt
huss. De Svenske stach ochsaa alt det qveeg ihiell,
som de kunde offuerkomme. paa det de ochsaa om
anden dagen kunde haffue nogett at æde. Men om
morgenen tülig maatte de marchere igien och lode
saa marchen ligge fuld aff nogle 100 stycher døde
stude, kiör, kalfvæ, faaer och svin.¹⁸

Skildringen gäller Karl XI och hans här på
väg mot slaget vid Lund hösten 1676. Men
vad kan vi finna om krigen i Skåne tidigare
under 1600-talet och i början av 1700-talet?
Vi tar det från början.

Kalmarkriget 1611–1613

Det första kriget vi skall titta närmare på,
Kalmarkriget, avslutades med freden i Knä-
red i januari 1613. Det fördes som namnet
säger mest i trakten av Kalmar. Här hade
svenskarna en fästning som danskarna under
Christian IV:s ledning belägrade.¹⁹ Kriget
började i maj 1611. Den sommar som följde
var het och torr, och det var enligt Mansa
orsaken till att en hetsig sjukdom utbröt i det
danska lägret, »sandsynligvis Krigstyphus
og Blodgang, hvoraf Rigets Marsk Steen
Maltesen Sehested ogsaa blev angreben og
døde». På hemmaplan i Köpenhamn var det
också illa ställt. Där var dödligheten hög »og
er udi Byen en forfærdelig Stank; Soldaterne,
som ligge syge, stinke, saa at der kan Ingen
være hos dem».²⁰

Sjukdomen i den danska hären fortsatte
under det följande året, nu förvärrad av pro-
viantbrist. Sjuka soldater skickades hem till
Köpenhamn, där ett speciellt sjukhus upprät-
tades för deras vård. Sannolikt spreds smittan
sedan därifrån till civilbefolkningen. Spridits

måste den nämligen ha gjort, ty i januari 1612 gick ryktet nere i Lübeck:

Uthi Danmarck döör mechtigh tingh, bådhe krigz-folck och annat folck, af en ny Siuckdoom, som kalles her i Lybeck denn Danske Siuke, och skall ware så smittosam och starck som pestelentia.

Men pest var det inte. I Sverige gick sjukdomen under benämningen »Jutesoten», vilket kan tyda på att den härjade värst bland danskarna.²¹

Skåne förskonades inte helt från krigshandlingar. På nyåret 1612 genomförde svenskarna en snabb räd ner genom Helgeå-dalen, skövlade och brände och ödelade staden Vä, innan de drog sig upp mot Småland igen. Vid Vittsjö kom det till en mindre skärmytsling. Den hade för Gustaf II Adolfs del kunnat sluta riktigt illa, ty i samband med reträtten trampade han igenom isen och höll på att drunkna. Men han räddades, och det blev döden i Lützen tjugo år senare istället.

Klart är att Rigets Marsk Steen Maltesen Sehested liksom soldaterna i Köpenhamn var drabbade av en eller annan fältsjuka. Svårare är det att hänföra drunkningstillbudet i Vittsjö till denna kategori, men jag kan ändå inte låta bli att kasta ut en kontrafaktisk fråga: Hur hade den fortsatta utvecklingen varit om Gustaf II Adolf *inte* hade blivit räddad? Eller om Sehested hade överlevt och Christian IV:s 20.000 man starka här hade förblivit frisk? Till synes enkla frågor men utan något definitivt svar.

Horns krig 1643–1645

Detta krig ägde rum parallellt med de sista faserna i Trettiåriga kriget och ledde 1645 fram till freden i Brömsebro. På Jylland kallas det Torstensson-kriget, eftersom den svenske fältherren Lennart Torstensson med sin här invaderade Jylland söderifrån. I Skåne var Gustaf Horn i farten och gav kriget namn. Horns armé var närmare 11.000 man stark.

I februari 1644 intogs Helsingborg, i april kapitulerade Landskrona för svenskarna och under sommaren inringades Malmö. Förbindelselinjerna bakåt var långa och sårbara. Arthur Stille nämner att »brist och i följd därav sjukdom» gjorde sig alltmer gällande i det svenska lägret, särskilt sedan danskarna i augusti skickat förstärkningar över Sundet, vilka störde proviantkonvojerna. Horn bestämde sig för att retirera, i slutet av oktober ända tillbaka till Ängelholm och Rönneålinjen. Det var så det brukade gå, konstaterade Stille:

Jämförelsevis lätt brukade det lyckas för de svenska härarna att komma in i Skåne, ända ned i dess sydligaste del. Man stannar där en tid, breder ut sig på slätten, spelar herre där, men man har inga fasta stödjepunkter att hålla sig till, fientliga ströftrupper och bondeuppbåd hafva sitt ryggstöd i hufvudfästningarna och blifva allt besvärligare; det blir allt svårare att få uppehälle; brist och sjukdomar blifva allt kännbarare och så slutar det hela på det gamla, mångfaldiga gånger upprepade sättet: reträtt norrut.

Men så förlorade danska flottan ett sjöslag vid Femern. Den danska armén fördes till Malmö, varifrån den liksom Christian IV tog sig tillbaka till Själland. Gustaf Horn kunde i lugn och ro återvända till slättbygderna i söder. Själv gick han i vinterkvarter i Ystad.²²

Vilken sjukdom var det då som försvagade Horns armé? Kanske den »brännesjuka och fläckfeber» som visade sig i det svenska lägret i Kattarp utanför Helsingborg? Ett av dess offer var generalkvartermästaren Olof Hansson Örnehufvud, en omständighet som med tanke på hans uppgift inom armén knappast kan ha förbättrat det svenska försörjningsläget.²³

Även i den danska hären grasserade fältsjukorna, särskilt i det av Gustaf Horn belägrade Malmö, där sjukligheten var betydande och fortsatte hela vintern. Danske kungen måste ett par gånger skicka förstärkningar dit för att hålla besättningen intakt. Inte så

underligt då att smittsamma sjukdomar snart visade sig också i Köpenhamn. Enligt vad kungen fått veta rörde det sig om en »hidsig Syge». Den medicinska fakulteten utgav en *Korte Underviisning, hvorledes man skal med den nu grasserende Feber omgaaes*. Utifrån denna »Underviisning» drar Mansa slutsatsen att det rörde sig om en »Blodgangs-Epidemi». ²⁴

Hetsig feber eller blodsot, kanske båda två i kombination, epidemin i Köpenhamn och Malmö fortsatte långt in på det följande året. Christian IV följde de råd som medicinska fakulteten gav i sin »Korte Underviisning» och lät i augusti 1645 förbjuda all försäljning av frukt. ²⁵ Kanske inte så underligt då att skörbjuggen härjade och antog närmast epidemiska proportioner. Just vintern 1645 var det alldeles särskilt illa, så illa att kungen i februari gav »Doctores medicinæ udi Kjøbenhavn» i uppdrag att snarast möjligt komma samman och utreda vad som kunde göras åt saken. Resultatet blev *Underviisning om Skjørbug*, som utkom samma år, och några år senare Simon Paullis *Flora Danica eller Dansk Urtebog*. ²⁶

Ett annat resultat av kriget var Christian IV:s påbud att sockenprästerna skulle föra noggranna kyrkoböcker med listor över födda, vigda och döda. Förordningen för Lunds stift kom i maj 1646. De närmaste åren därefter påbörjades flera ministerialböcker i Skåne, varav ett tjugotal är bevarade fram till idag. ²⁷ Genom dem har vi möjlighet att följa tillståndet hos civilbefolkningen åren efter kriget.

Skåne var en förhärjad provins, och i de värst utsatta områdena i västra Skåne fanns fortfarande efter tjugofem år trakter som lagts öde under Horns krig och sedan aldrig repat sig. ²⁸ Det rådde brist på spannmål, utsäde och dragdjur. Därtill kom ogynnsamma väderleksförhållanden med dåliga skördar, vilket kulminerade i 1650 års missväxt. Situ-

ationen hade redan under vintern varit presad med utbrett tiggeri, mord, överfall och stöldar. ²⁹

I Osby och Loshult grasserade blodsot sommartid såväl 1647, 1649 som 1650. ³⁰ I Brönnestad var dödligheten sommaren 1650 tre gånger så hög som normalt, och mellan blodsotsfallen kommenterade prästen andra dödsfall med ord som »war udslebit aff arbeide och Udmattet aff Hunger och sult», »hindis störste och meste siugdom war hunger och sult», »arme stackaste allesammen». ³¹ I Röstånga noterade prästen:

Anno 1650 var her i Skaane en stor hunger og dyr tiid, saa at fattige folck paa adskillige steder aff hunger døde...

Fortfarande efter mer än tvåhundra år levde berättelserna om hur man måste gömma sina matvaror i skogsbackar och stengärdesgårdar för att kunna ha dem i fred för kringströvande krigsfolk och snapphanar. Plundringarna tillskrivs både danskt och svenskt krigsfolk, vilket skulle kunna tyda på att berättelserna handlar lika mycket om upplevelserna under kriget som om den svåra sommaren 1650. Hungersnöden var, enligt denna tradition, värre än både kriget på 1670-talet och pesten 1711. ³² Oåren släppte inte förrän med 1653 års skörd. ³³

När Skåne blev svenskt 1657–1660

Denna period består av två krig. Det första, 1657–1658, slutade med freden i Roskilde i februari 1658. Det andra avslutades i Köpenhamn i maj 1660.

Danskarna förklarade krig den 1 juni 1657. En månad senare kom svenskarna via Halland. Men denna gång var danskarna bättre förberedda, och svenskarna kom inte så långt. Istället böljade kriget fram och tillbaka över Skånegränsen. Båda sidor drabbades av logistiska problem. Då den svenska armén i början av september stod vid Fagerhult led den av både proviant- och foderbrist,

och »sjukdomen i hären tilltog i oroväckande grad». Några veckor senare var bristen i det svenska lägret värre än någonsin och sjukdomen bara tilltog. Med dansken i hälarna började svenskarna i oktober dra sig upp mot Halland. Stille nämner gång på gång det eländiga tillståndet i den svenska hären. Det var hunger, umbäranden och sjukdom. Manskaper och ryttarhästar var fullständigt utmattade, och sjukdomen tilltog också bland officerarna.³⁴

Även danskarna hade problem. I oktober stod de framför Halmstad, men efter ett par veckor fick de brist på proviant och måste retirera tillbaka in i Skåne. I slutet av månaden intog Karl X Gustaf Frederiksdal på Jylland. Flera av de danska förbanden skickades då västerut till Själlands försvar.³⁵ Skåne låg öppet för svenskarna, men de kunde inte utnyttja situationen. Hären smälte samman allt mer, och efter jul var det inte mycket kvar. Gustaf Otto Stenbock rapporterade att av hela kavalleriet var bara 900 ryttare i stridbart skick. Man tvingades ge upp planerna på att invadera Skåne.³⁶ Det blev istället Karl X Gustaf, som genom sin marsch över isarna avgjorde kriget. Skåne övergick i svensk ägo.

Men freden blev inte långvarig. Redan i augusti var kriget igång igen. Den följande vintern valdes Landskrona som huvudkvarter för svenska flottan. Hälsoläget ombord var inte det bästa. Sjuka och sårade fördes iland till Trelleborg, Lund och Malmö. De kvarvarande besättningsmännen fortsatte att insjukna och dö. I slutet av november begrovs dagligen tio till tolv man, och en bit in i december började sjukdomen sprida sig bland borgerskapet. En vecka in i januari 1659 var bara knappt två tredjedelar av besättningsmännen friska.³⁷

Sommaren därpå grasserade fläckfeber i Köpenhamn samt krigstyfus och blodsot i Sveriges sydligaste provinser. 1660 var ett besvärligt hungerår i Danmark – en följd av

den svenska arméns härjningar. I flera socknar var dödligheten förhöjd, särskilt under vintermånaderna. I Sverige gick dysenteri. Karl X Gustaf dog i Göteborg natten mellan den 12 och 13 februari »af en i Sverigs Hovedstad grasserende Blodsot».³⁸ Vän av ordning frågar sig: Hur tog sig den blodsoten från Stockholm till Göteborg? Fanns den kanske på närmare håll? Eller har Stellan Dahlgren rätt, som istället menar att kungen troligen dog av lunginflammation?³⁹ Hur hade förresten utvecklingen varit om Karl X Gustaf *inte* hade dött? Han hade ju inte tänkt nöja sig med mindre än att lägga under sig *hela* Danmark.⁴⁰

Skånska kriget 1676–1679

Skånska kriget är det mest omskrivna av alla de krig som ägt rum i Skåne. Även detta förlöpte samtidigt med krigshändelser nere i Europa. Krigsförklaringen mellan Danmark och Sverige kom i september 1675, den danska invasionen av Skåne sommaren därpå. Kriget avslutades med freden i Lund i september 1679.⁴¹

Redan före krigsutbrottet var läget bekymmersamt till följd av 1674 års stränga vinter. Kyla och brist på foder medförde att böndernas kreatur dog. Fortfarande i maj månad gjorde drivisen sjöfarten osäker. Fläckfeber och kreaturssjuka härjade nere i Tyskland.⁴² Möjligen var det denna fläckfeber som visade sig i Skåne vintern och våren 1675. I flera skånska socknar var dödligheten under denna period förhöjd, särskilt hos barn och äldre, vilket kan stämma med ett sådant antagande.⁴³ I Danmark sköt rågpriset i höjden som tecken på dyrtid, och utförsel förbud på spannmål infördes i februari 1675.⁴⁴ Utgångsläget för det kommande kriget var med andra ord inte det bästa.

När den danska flottan i augusti 1675 lämnade Köpenhamn var hälsotillståndet ombord tillfredsställande, men det dröjde

inte många veckor innan »smitssomme og drøbende Sygdomme» bredde ut sig ombord på örlogsskeppen. De kaptener som varit med femton år tidigare kände igen symtomen. Även då grasserade en liknande sjukdom bland manskapet, rapporterade amiralen Curt Adelaer hem till danske kungen:

Det er en megen smertelig Siugdum och en Specie af Skrinckeler, thi naar de ere døde, kommer en stoor Deel blaa Plecker paa deris Legemer, och de som igien nogenledis til Rette kommer, hos dennem er icke dend mindste Styrcke at finde, thi naar de ichun een Dag siug hafr vorit, ere de gandsche krafftløes, saa de huerchen kand staa eller gaa.⁴⁵

Läget ombord förvärrades och nytt folk insjuknade så fort de kommit ombord. Flottan var i ett bedröfligt tillstånd och måste i slutet av oktober söka hemmahamn för att utrustas med friskt manskap. På några av skeppen var då bara femtio friska kvar av en ursprunglig besättning på närmare trehundra. Amiralen själv insjuknade, sattes i land, tillkallade doktorer men avled i början av november 1675.⁴⁶ På den svenska flottan var det inte mycket bättre, bara med den skillnaden att här var det en blandning av blodsot och skörbjugg som gjorde manskapet odugligt för strid. Gustaf Otto Stenbock var lika otursförföljd såsom riksamiral som han varit arton år tidigare som härförare till lands.⁴⁷

Enligt tidens tänkande kunde en farsot övergå i en annan. Mansa noterar hur blod-soten det följande året gick över i fläckfeber också på den svenska flottan. Och när matroserna insjuknade sattes de i land, vilket medförde att sjukdomen spreds till civilbefolkningen. Redan i början av året härskade epidemiska febrar i Köpenhamn. Medicinska fakulteten där utgav i januari 1676 en *Anvisning til Sygdommens Forebyggelse og Behandling*.⁴⁸ Dödligheten i Köpenhamn var under det år som följde kraftigt förhöjd, enligt Mansa sannolikt på grund av fläckfeber »med Tilfælde af Blodgang, maaske ogsaa med Raphani».⁴⁹

Danska flottan fick förstärkning från Nederländerna. Gemensamt besegrade de svenskarna i ett sjöslag vid Ölands södra udde i juni 1676.⁵⁰ På den dansk-holländska flottan bröt epidemin ut strax därefter. I slutet av juli tilltog sjukligheten ombord, matroser och soldater dog dagligen, och de flesta blev odugliga till tjänstgöring. De sjuka sattes iland på Bornholm – varefter dödligheten i Aakirkeby nästan fyrdubblades.⁵¹ De sjuka som ännu var kvar på skeppen i slutet av september togs in på Pesthuset i Köpenhamn, nu omvandlat till sjukhus för sjöfolket. Vid den svenska flottan var tillståndet under sommaren ännu värre. Allmän oordning härskade på flottbasen i Dalarö. Bara tre skepp var i segelbart skick, och av den ringa bemanning som fanns blev dagligen femtio till sextio döda kastade överbord eller begravda i massgravar.⁵² I mitten av september rapporterade den holländske amiralen Cornelius Tromp:

Jeg veed med Sikkerhed, at Fjendens Tilstand i Calmar er heel miserabel, saavel i henseende til Besætningens Svaghed som til den Sygdom og Elendighed, som regerer.⁵³

Enligt Ilmoni var det fläckfeber som grasserade på den svenska flottan. Det sjuka manskapet sattes i land och epidemin spreds från Dalarö till Stockholm. Även på annat håll var tillståndet besvärligt. Bland de danska trupper, som överförts till Skåne under sommaren härskade stor sjuklighet och dödlighet.⁵⁴ Och bland svenskarna var läget om möjligt ännu värre. Karl XI hade i början av oktober i spetsen för en drygt 11.000 man stark här satt sig i rörelse ner mot Skåne. En månad senare hade man hunnit till Bårslöv. Sthen Jacobsen rapporterar i *Den Nordiske Krigs Krönicke*:

Den svenske armee fih sin første knech her ved Baarsløff, thi her begyndtiss den store siugdum baade af hunger, saa och dynd och skarn, thi jorden der omkring var megett blöd, och der foruden regnede dett fast huer dag, saa at folchett var alltid waad och skidett baade aff regn och dynd; huorefore

de Svenske alltid siden kaldede denne lejrer ved Baarsløff lortleijeren.⁵⁵

Den 11 november nådde svenskarna fram till Lilla Harrie, där man sedan stannade fram till slaget vid Lund den 4 december 1676. Hunger och sjukdom skördade dagligen ett stort antal dödsoffer. Sthen Jacobsen berättar:

Waabenhusse och klochehusse omkring lejeren bleffue opfyldte med døde legemer. Paa kirchegaardene laae store buncher aff døde kropper sammenkastede offuen paa jorden lige som store buncher brende. Sneedriffuerne ved diigerne bleffue stuchne ald fulde aff døde, foruden de mangfoldige, som bleffue liggendiss paa marchen, offuer huilche mand baade red och kiördte, huilchett var yndeligt at see, at christne mennisker iche effter døden kunde faae jorden at skiule sig udi.⁵⁶

I dessa båda läger, Bårslöv och Lilla Harrie, dog enligt Jacobsen över 3.000 man. Men friskt folk strömmade hela tiden till norrifrån – 600 hälsingar, 800 finska ryttare, greve Lejonhuvud med ett regemente ryttare ...

Kongen aff Danmarch var ochsaa formedelst siugdum udi hanss lejrer heel suag paa folch, huorfore hand forsterchede sitt infanterie med marinerer och matroser; dog disse matroser viste intet synderligt at skiche sig udi feldtslaget.⁵⁷

Och så gick det som det gick. Danskarna besegrades och fick dra sig tillbaka till Landskrona. Resterna av den svenska armén gick efter slaget i kvarter i Bälteberga. Fältsjukorna spreds därifrån till civilbefolkningen. I Sireköpinge och Halmstad, två socknar i närheten, var dödligheten under 1677 fem till tio gånger så hög som normalt. Majoriteten av dödsfallen inträffade under januari till april.⁵⁸ Kriget satte också andra spår i trakten:

Nogle miile omkring Belteberge var paa denne tid saadan elendighed at see, at et menniskess hierte der offuer maatte bløde, thi iche alleene de skionne byer vare nedbrudte, opbrændte och udi onde maader forderffuede, menn endoch udi de stumper huss, som kunde bliffue staaendiss, laae fuldt aff døde; och faa komme udi kirchegaarde, men de fleeste, som bleffue begraffne, de bleffue begraffne udi

mögdyngerne, sneedriffuerne och under gammell halm udi hussene. Gaderne och marchen laae endda fulde aff døde mennisker och heste krydtzwiiss offuen paa huer andre, saa at her laae et menniskess legeme paa et øg, och der laae et döt øg paa et menniskess legeme.⁵⁹

Ett av danskarnas fästen var Helsingborg. Staden belägrades av svenska trupper under sista halvan av december 1676. Kungen av Danmark förlorade i denna belägring inte mer än 26 eller 27 man samtidigt som svenske kungen miste några tusen ...

... och dett iche saa megett aff Gideons sverd som Herrens sverd, thi siugdommen var hefftigst iblant de Svenske denne gang for Helsingborg, och udi de 6 sidste dage, som de Svenske stode for Helsingborg, da døde der 1.500 mand, huilchet er vist och sant.⁶⁰

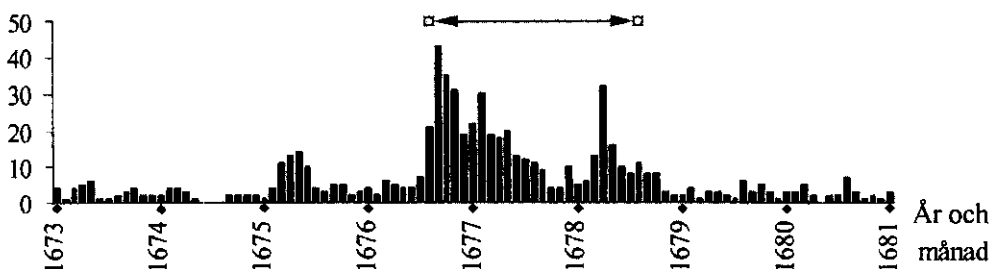
I de byar där armén stod dog bondebefolkningen nästan helt ut, liksom i andra angränsande socknar. Där svenskarna rörde sig mest, där var dödligheten som störst, ...

... huor aff mand kand slutte, huor smittesom denne siuge haffuer været. Men ligesom soldatter-siugen er somme aar større end somme, saa skeer det och gierne, at naar siugen grasserer udi denn eniss armee, saa vil den ochsaa anfechte den andenss armee.⁶¹

Den danska garnisonen i Landskrona var svårt plågad av epidemisk huvudsjuka. Många i staden dog. Danske kungen lät därför var fjortonde dag byta ut garnisonen mot friskt folk från Själland. Därmed stillades sjukdomen i Landskrona, och när våren nalkades samlades danska armén utanför staden frisk och redo för sommarens kampanj.⁶²

Hur var då tillståndet på Själland, dit sjuklingarna från Landskrona skickades? Spred inte de i sin tur smittan vidare? Varken Jacobsen eller Mansa ger något omedelbart svar på det. Mansa koncentrerar sig istället på sommarens händelser. Redan i juni 1677 började »kvæstede og syge Soldater fra Armeen i Skaane» skickas till Köpenhamn och Själland för behandling och tillfrisknande. Blodgång visade sig i Köpenhamn

Antal döda

Den månatliga dödligheten i Kristianstad 1673 till januari 1681. Januari månad varje år särskilt markerad liksom den period under vilken staden var besatt av danskarna. Källa: Kristianstads stads kyrkoarkiv, E: 1, LLA.

under sommarmånaderna, »sandsynligvis overført ved Syge fra Armeen». På kunglig befallning utgav den medicinska fakulteten »en kort populær Underviisning for Fattige og Rige til at forekomme og helbrede den grasserende Blodsot». Samtidigt utgick förbud mot införsel av nötter och blommor, eftersom sjukdomen ansågs kunna orsakas och spridas av olika sorters frukt.⁶³ Utöver blodgången grasserade också fläckfeber och »Røddinger» i Köpenhamn, sannolikt också i andra delar av landet. I den danska huvudstaden var antalet döda detta år mer än tre gånger så stort som antalet födda. Även bland det svenska krigsfolket i Skåne var hälsoläget fortsatt besvärligt. »Sygdommen /regerede/ meget stærkt, saa at Mangfoldige bortfaldt», konstaterar Mansa.⁶⁴

Året därpå, 1678, grasserade blodsot på många håll i Danmark. Den uppträdde epidemiskt bland de danska trupperna i Skåne och »fortyndede ubarmhertig deres Rækker». Danskarnas fältmedicus, Poul Brand, angreps själv av sjukdomen men tillfrisknade.⁶⁵

I ovanstående skildringar är det påtagligt hur farsoterna följer trupperna, både flottans folk och landarméerna, och från dem sprider sig till civilbefolkningen. Det rör sig om både blodsot och fläckfeber, ibland uppblandat med skörbjugg, raphani och andra för oss främmande diagnoser. Detta samband mel-

lan krig och farsotsdöd syns också tydligt i begravningslängden från Kristianstad. Fästningen stormades av danskarna natten mellan den 15 och 16 augusti 1676. Genast sköt dödligheten i höjden. Danskarna höll sedan staden i närmare två år, till den 4 augusti 1678. Först därefter återgick dödligheten så småningom till det normala. Under större delen av tiden hölls staden inestängd av svenska trupper. Särskilt det sista året, 1678, blev läget alltmer ansträngt. Det rådde brist på bröd och öl. Man åt hästar, hundar och katter. Husen bröts ner till ved, och orenligheten samlades inne i staden. Folk dog av sjukdom, hunger och undernäring.⁶⁶ Upp emot en tredjedel av stadens egna invånare dog under de två åren. Därtill kom ett okänt antal både svenska och danska soldater. En del av officerarna sattes in under orgelverket i Trefaldighetskyrkan i väntan på hemtransport. Där fick de stå kvar länge. Först tolv år senare, i december 1690, lät stadens myndigheter begrava »de Addels ligh som woro 15 stycken som stodo uthj lighuset». De lades i köpejord »twert ud for Chors dören med fulkommen Proces», d.v.s. under alla hedersbebyggelser – men i begravningslängden är de fullständigt anonyma.⁶⁷

Hur hade kriget gått om inte alla dessa epidemier hade grasserat i både det svenska och det danska lägret och ombord på båda

flottorna? Hade Karl XI levererat batalj utanför Lund om han inte varit så illa tvungen på grund av det eländiga tillståndet inom den egna armén?⁶⁸

Stora nordiska kriget 1700–1721

Stora nordiska kriget var ett långvarigt krig, som mestadels fördes i Centraleuropa och Baltikum. Skåne drabbades av direkta krigshandlingar främst under vintern 1709–1710. Efter slaget vid Poltava sommaren 1709 hamnade hela den svenska hären i rysk fångenskap. Karl XII tog sig till Bender, där han sedan stannade i flera år. Danskarna landsteg i Sverige i början av november 1709. De besegrades i slaget vid Helsingborg den 28 februari 1710 och återvände till Själland dagarna därefter. De följande åren utsattes de skånska kusterna för ideliga fientliga strandhugg, men någon ny invasion ägde inte rum. Även detta krig hade sot i sitt följe – sot i pluralis. Bl.a. hade pesten långsamt närmat sig Östersjöregionen och vandrade runt i Skåne i tre år, från november 1710 till november 1713. Jag kommer nedan att kort beröra pesten, men koncentrerar mig först på den fältsjuka som grasserade i anslutning till de direkta krigshandlingarna.⁶⁹

Precis som Skånska kriget föregicks även detta krig av missväxt och stigande markgångstaxor. Vintern 1708–1709 var den kallaste i mannaminne. Fältsjukan visade sig i Malmö redan före danskens ankomst. Malmö var vid denna tid en befäst stad med garnison. Våren 1709 skickades de militärer som varit förlagda i fästningarna längs Öresund söderut som förstärkning till de svenska besättningarna i Pommern. De bortdragande skulle ersättas med manskap från Mellansverige.

I slutet av maj gick transportskeppen från Stockholm till Karlshamn. Ett av skeppen hade över 130 sjuka soldater ombord, och för att de sjuka skulle slippa marschera den sista biten fortsatte deras skepp direkt till Malmö.

Då fartyget en månad senare anlände, hade drygt sjuttio man avlidit, och de som på grund av sjukdom var odugliga för tjänstgöring var inte färre än 295 stycken. Även efter ankomsten till Malmö fortsatte soldaterna att insjukna och dö, och i augusti rapporterade kommandanten om »den ibland Soldaterna inritade fläckfebern». Orsaken angavs vara dåliga kvarter, som gav upphov till stor olägenhet och slem stank. Han ville ha besked om vilka åtgärder han borde vidtaga. Situationen blev naturligtvis inte bättre då danskarna under vintern stod utanför stadsportharna. Dödligheten steg bland stadens civila befolkning – och när dansken väl var borta – också i de omgivande landsbygdssocknarna. Efter danskarnas avfärd utgick intensiva direktiv till alla husägare om rengöring av stadens gator och torg. Myndigheterna befarade nämligen att när solen började värma skulle den orenlighet som samlats under belägringen börja avge »en fördärlig stank», något som dåför tiden förknippades med både det ena och det andra i farsotsväg.

Inför hotet om invasion hade svenskarna skickat sina salpetersjudare och nyvärvade ryttare som fotfolk till garnisonen i Malmö. När belägringen väl hävts och dansken besegrats skulle dessa återvända hem. De förde då ej sällan smittan med sig över stora områden. I Hästveda blev en 30-årig man »sjuk på hemvägen ifrån Slätten». Han avled strax efter hemkomsten. Och i Loshult och Vånga finns flera anteckningar som berättar att den döde »varit i Malmö garnison 2 månader kom sjuk därifrån».

Då danskarna under vintern 1709–1710 behärskade större delen av landskapet drog sig Skånes guvernör, Magnus Stenbock, i mitten av december upp mot Småland. I trakten av Växjö samlade han en ny armé, som i slutet av januari 1710 satte sig i rörelse söderut. Hären kom till Loshult den 1 februari och till Osby dagen därpå. Där låg man

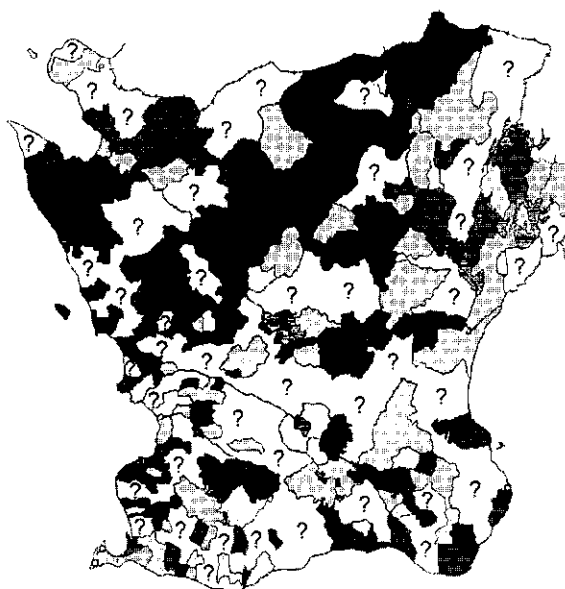
Trupprörelserna i februari 1710 jämfört med fältsjukans utbredning första halvåret 1710.

Överst trupprörelserna. Helden linje = den svenska hären under Magnus Stenbock. Streckad linje = den danska härens reträttväg.

Därunder krisdödligheten, ju mörkare, desto högre dödlighet. CMR = Crisis Mortality Rate, dödligheten under krisperioden jämfört med samma period under ett antal »normala» år. Se Persson 2001, s. 235.

- ☐ Okänd
- 0 - 1
- ▨ 1 - 2
- 2 - 3
- 3 - 4
- 4 - 10
- >10

sedan stilla, samlade proviant och inväntade ytterligare regementen, innan man den 13 februari marscherade vidare för att så småningom besegra danskarna i slaget vid Helsingborg. Sjukdom följde i härens spår. Ja, en del regementen hade den med sig redan innan de kom till samlingen. Stille berättar

hur rytteriet var illa utrustat, uttröttat och demoraliserat:

Det Köhlerska infanteriregementet hade under sin vistelse ombord på flottan varit svårt angripet av skörbjugg; det hade endast 800 man i tjänstbart skick, och Stenbock fann äfven dessa fortfarande lida under följderna af sjukdomen.⁷⁰

Mer än 500 soldater lämnades kvar i Växjö då armén avtågade därifrån. Det gick inte många dagar efter arméns ankomst till Osbytrakten innan sjuka soldater började dö. Den 10 februari begrovs en soldat av Jönköpings läns infanteriregemente, vilken blev sotdöd i sitt kvarter i Gullarp. Tre dagar senare begrovs en av hans kamrater, som dog under marschen i Loshult. De närmaste dagarna därefter begrovs fler soldater från olika regementen, som »blef sootdöd her i byen», »under marchen dödde i Loshult», »under marchen blifwit siuk». Alla var de för Osbyprästen lika anonyma. Om deras namn, leverne och ålder »visste ingen för mig att berätta». I mitten av februari skickades tusen sjuka och utmattade soldater till Kristianstad. Enbart i Västmanlands infanteriregemente ökade antalet sjuka under uppehållet i Osbytrakten på mindre än en vecka från 42 till 72.

Sjukdomen spreds från soldaterna till civilbefolkningen. Dödligheten i både Osby och Loshult steg kraftigt under månaderna mars till juni. Det var liknande förhållanden i andra socknar, där den svenska hären drog fram. I Västra Torup begrovs exempelvis två soldater, som »blev döde lagt in af en officerare, uti Klockstapeln». En bit in i mars, efter slaget, skulle så de olika regementena fördelas över Skåne. De tog sjukdomen med sig till sina nya kvarter, till Hyby utanför Malmö och Borrby på Österlen. I Ullstorp avled en soldat ur Västmanlands regemente »på marschen till sitt kvarter». En annan soldat ur samma regemente inlades ...

... vid Marchen från Slaget vid Helsingborg ... sjuk hos äldermannen Christen Andersson i Röddinge som på stunden blev död så hans Kamrater Marscherade ifrån honom och gav intet hans Namn tillkänna.

I nordvästra Skåne hade danskarna hållit till och lagt beslag på maten för både folk och kreatur. Där stod slaget och där stannade sedan den svenska armén kvar för att se till

att danskarna verkligen gav sig iväg. I Helsingborg, danskarnas brohuvud, ser vi en begynnande ökning av dödligheten redan i december 1709, men epidemin blossade inte upp på allvar förrän i mars året därpå, d.v.s. efter slaget. Även danskarna var dåligt materiellt utrustade, och det förvånar oss därför inte att de också hade problem med sjukdom i armén. I mitten av februari tvingades överbefälhavaren själv, Kristian Ditlev Reventlow, inta sängläge.

Denna härförarens sjukdom vid en avgörande fas i fälttåget bidrog starkt till att det gick som det gick, det anser både Mansa och Stille. Om han varit frisk hade utvecklingen kanske kunnat bli helt annorlunda. Reventlow var en duktig strateg, och om danska armén stannat kvar i Lundatrakten och utanför Malmö hade Stenbock haft svårt att leverera batalj. Svenskarnas artilleri fanns nämligen i Malmö.

Reventlow var emellertid inte den ende som var sjuk. Strax före slaget evakuerades tusen sjuka soldater hem till Helsingör, och än värre blev det då alla de sårade efter slaget också hade skeppats över och skulle tas om hand. Smittan spreds både till flottan och till huvudstaden, där inte mindre än 6.000 personer avled. Denna epidemi hade inte något med pesten att göra. Mansa kallar sjukdomen »en heftig Forraadnelsesfeber», »en meget smitsom Forraadnelsesfeber med Petechier», »den typhøse (Lazareth-)Feber». Danska hären fungerade också som smittospridare i Skåne. I Farstorp blev exempelvis en bonde sjuk och dog på hemvägen sedan han skjutsat danskar mot Helsingborg. Sjukdomen har således spridits kors och tvärs i landskapet från flera olika håll under vintern och vårvintern 1710.

Stilles slutfacit för Kalmar regemente: Fram till sommaren 1710 hade av 1.100 man 341 avlidit »på marschen och i landet», 187 var sjuka hemma på rotarna och 247 sjuka på

förläggningssorten. Det ger 775 avgångar i form av sjukdom och/eller död. Återstår 325 friska – mindre än en tredjedel av hela regementet.

Sjukdomen gav huvudyr och stor törst. Det hände att de som försökte släcka sin törst drunknade. Olycka eller självmord, det hade betydelse för begravningen och måste utredas. Vi finner berättelserna i rättegångsprotokollen, och de kommer från alla delar av Skåne. I socknarna runt Helsingborg var sjukligheten under våren hög. En av de drabbade var Per Helgasson i Fleninge. Han hade varit sjuk och sängliggande i fjorton dagar av »den her gångbare siuukdommen», då han den 21 maj i sin huvudyr gick ut och omkom i en vattenpuss. Grannen var nyligen död, och både dennes och Per Helliassons hustru var sjuka ...

... förutan dett att många Menniskior der i byen äro siuke och Sengliggande, och een stoor myckenhet døde, så att den eenen snart icke kan hieelpa den andra.

Tingsrätten konstaterade i sin slutplädering:

Såssom her i provincien och i synnerhet omkring Helsingborg een starck siuukdom gengse är af hwilken folcket med hufwudswaghet och yhra plågas, och många menniskior derigenom dagel: bordtdö, warandes dett äfwenwehl Tings Rätten kunnogt att samma siuukdom är mehr än annorstädes utj Allrom och Fleninge socknar mycket hefttig, så att få menniskior utj Fleninge by äro på frisk foot stadde⁷¹

I Ystad hade skräddarehustrun Marna Jörans dotter »waret en lång tijd af siukdomb behäftad och i synnerheet af hufwud siuka». Den 6 maj återfanns hon död i vattnet under skepps-bryggan:

skolandes effter samptel:s berättelse den, der i staden och merendels hela Landet omkring grasserande siuukdommen mäst bestå af en stoor hitzigheit och hufwudyra, så att både dhe som genom döden afgådt, så wäl som dhe, hwilka kommit sig före igen hafwa skräckel:n rasat i synnerhet om Nätterne och sprungit uhr sängarne samt welat uth på gatan att dhe med mackt mäst innehållas och derifrån hindras.⁷²

Klockaren i St Olof, Theodorus Christierni Holm, drunknade den 2 juli. Han hade också varit illa sjuk i »en hitzig fläckfeber, hwilken därom kring både nu och förr i år häftigt i swang gått» och ...

... uti sinn siukdom och rasande om natten skall wara stegen upp af sängen, och uti blåtta skiortan gått till en kiälla, som twifwelsutan hålles före, att släcka sin törst och därigenom af machtlöshet fallet och fördränckt blefwen uti beste källa.⁷³

Dessa beskrivningar liksom åldersprofilen på de döda talar för att det har rört sig om epidemisk lusburen fläcktyfus. Den grasserade i båda arméerna, men bara den ene härföraren insjuknade. Hur skulle det ha gått om rollerna varit ombytta – om det varit Stenbock som insjuknat istället för Reventlow?

Pesten en fältsjuka?

Fältsjukor är alla de sjukdomar som sprids lättare i krig. Därmed kan även pesten kallas för en fältsjuka, eftersom krig på olika sätt omöjliggör de åtgärder som under andra förhållanden skulle ha stoppat dess spridning. Det gäller också den epidemi som grasserade i Skåne 1710–1713. Den kom från sydöstra hörnet av Europa och var framme i Baltikum 1710. Med flyktingströmmar undan ryssarna nådde den Finland och Stockholm. Till Skåne kom den från olika håll med personer som reste i Kronans ärenden – en båtsman på väg hem från Karlskrona, en avdankad ryttare från Svenska Pommern. Smittan kom också över Öresund från danska sidan. Där omöjliggjorde kriget allt samarbete i kontrollen av smittspridningen.

När pesten väl var etablerad stängdes lokalbefolkningen inne i de smittade byarna samtidigt som ryttarna förflyttades därifrån till friska kvarter. Ett hus i vilket alla avlidit skulle bommas igen i sex veckor. Ryttare skulle bevaka att denna bestämmelse efterlevdes, men ibland föll de för frestelsen att

själva gå in i huset och stjäla tillhörigheter som kunde säljas vidare. Solden utbetalades oregelbundet eller inte alls, med påföljd att kontanter var en åtrådd bristvara i Karl XII:s armé. 1712 slutligen utskrevs två nya infanteriregementen. De unga drängarna skickades till Malmö garnison för att lära sig soldatlivet. När pesten kom till Malmö flyttades de till »pesthyttor» i ett läger utanför staden. Nostalgi eller bara vanlig hemlängtan, många unga rekryter tog vara på tillfället, gav sig iväg hemåt och spred därmed smittan över stora delar av Skåne.⁷⁴ Detta är bara några exempel på de tillfällen som bjöds pesten att sprida sig under pågående krig.

Syfilis

Syfilis förknippades redan från början med krig. I 1490-talets Lombardiet skyllde parterna på varandra. Italicerna döpte den nya farsoten till »franska sjukan», fransmännen kallade den för »neapolitanska sjukan». Smittan kom till Sverige 1497 med legoknektar i kung Hans här och var spridd i Sverige redan under tidigt 1500-tal.⁷⁵ I begravningslängderna syns sjukdomen emellertid knappt, och ännu svårare är det att koppla den direkt till kriget. Det kan bero på att syfilis har ett kroniskt förlopp. Antingen hann den drabbade avlida av annat eller hade så många år gått mellan insjuknande och död att anknytningen till kriget hade hunnit glömmas.

Ett visst samband har nog trots allt funnits. Vi anar det i två brev från hösten 1711, där översten respektive löjtnanten vid Upplands Infanteriregemente vädjar för några av sina sjuka soldater som lämnats kvar i Skåne. De ber särskilt för »dhe femb medh morbo Gallico inficerade», att de ska få föras in till Malmö »uti Curstugun att der winna sin tilbörliga bättring och skiötzell». Ingen på orten vill hjälpa dem, utan de »lembnas i

böndernes uthuus, der hwarken Wärme eller Kläder finnes, eller af Inqwarteringsbönderne dem meddehlas will, fast mindre slippa Inn uthj böndernes stugor, till den Ringaste Wärme». Löjtnanten konstaterar hur »passionen för den stoorä Kylden och liten Opwacktning skull, sigh dageligen förökas».⁷⁶

Det kan låta inhumant, men lokalbefolkningen hade all anledning att umgås försiktigt med de kvarlämnade sjuklingarna. I stugan sov flera personer i varje säng, alla i samma rum. Antalet ogifta mödrar som uppgav okänd barnafader ökade under krigsåren. Åtminstone en del av dem har sannolikt blivit våldtagna.⁷⁷ Ju fler tillfälliga sexuella förbindelser, frivilliga eller ej, desto större chans för syfilis och andra sexuellt överförbara sjukdomar att spridas.

Sammanfattning

Vi återvänder så till Linné och hans uttalande om soldaterna och deras sjukdomar – *blodsot och ungersk brännsjuka (amphimerina), hemsjuka (nostalgia)* och *skörbjugg*. Vi har stött på dem allihop under olika benämningar. Vi kan hålla med om att han har ringat in de fältsjukor som enligt den tidens klassificering identifierades som tydligast förknippade med krig. Jag har här lagt till pest och syfilis. Pesten kunde orsaka våldsamma epidemier när den än visade sig, men den var sannolikt lättare att kontrollera i fredstid. Syfilisen var inte så tydlig som en akut epidemi, men den bör ha haft bättre spridningsmöjligheter under krig. För att stimulera till fortsatt diskussion vill jag avsluta med ett antal »om inte»-frågor. Vad hade hänt om inte:

- 1) Jutesoten hade härjat i det danska lägret utanför Kalmar 1611 eller marsken Steen Malthesen Sehested hade dött i krigstysus

och blodgång? Gustaf II Adolf hade räddats från att drunkna vid Vittsjö?

- 2) Gustaf Otto Stenbock hade tvingats vända upp mot Halland igen med den svenska hären hösten 1657?
- 3) Karl X Gustaf hade dött – i vad det nu kan ha varit – i februari 1660?
- 4) Karl XI på grund av tillståndet i sin här hade varit så illa tvungen att leverera batalj utanför Lund i december 1676? Hur hade förresten utvecklingen sett ut om Karl XI själv hade drabbats av fältsjukan – före eller efter slaget?
- 5) Danskarnas härförare Kristian Ditlev Rentlow hade insjuknat två veckor före slaget vid Helsingborg vintern 1710? Hur hade det gått om istället Magnus Stenbock hade insjuknat?

Detta är kontrafaktiska frågor utan något egentligt svar. Men de kan vara tankeväckande och stimulera till funderingar om vilket som har betytt mest i krigshistorien – slagen eller fältsjukorna. Och då det gäller fältsjukorna: hela arméernas hälsotillstånd och/eller deras härförare.

Vi har också kunnat följa hur civilbefolkningen drabbades i de områden där härarna tågade fram, där ett fältslag stod eller ett fältläger upprättades. Slutligen kan vi nog också instämma i Matts Bergmarks bedömning att arméer, även om de verkar oövervinnliga, i själva verket har varit sårbara för både bristsjukdomar och mikrober. Problemet för härförare och härskare har i alla tider varit att hitta rätt balans: att öka den egna arméns slagkraft genom att bland annat så långt möjligt minimera farsoternas och bristsjukdomarnas härjningar. Mindre omsorg har ägnats civilbefolkningen. Den utsattes för plundring och rovdrift och fick i övrigt klara sig bäst den kunde på egen hand.

Krig har sot i sitt följ, konstaterade redan

de gamla grekerna.⁷⁸ Det har besannats vid varanda krig som förts i Skåne och dess närhet under 1600- och 1700-talen.

Noter

- ¹ Bergmark 1983, s. 184 (Bildtexten).
- ² McNeill 1984, s. 225–226.
- ³ Cooter 1993, tabell s. 1542–1543.
- ⁴ Ramazzini 1991, s. 7–20.
- ⁵ Linné 1983, s. 6.
- ⁶ Ramazzini 1991, s. 169–170.
- ⁷ Zinsser 1935.
- ⁸ Courtwright 2001, s. 140–144.
- ⁹ Ramazzini 1991, s. 173–175.
- ¹⁰ Johannisson 2001, s. 88–91.
- ¹¹ Fredbärj 1983, s. 16, not 7.
- ¹² Persson 2001, s. 213–218.
- ¹³ Ramazzini 1991, s. 169. Persson 2001, s. 207–211.
- ¹⁴ Persson 1998, s. 190–194.
- ¹⁵ Ramazzini 1991, s. 170–171. Persson 2001, s. 207–213.
- ¹⁶ Tomner 1977, s. 87.
- ¹⁷ Jacobsen 1897, s. 63.
- ¹⁸ Jacobsen 1897, s. 63. Se också Stille 1910, s. 563, 577–578.
- ¹⁹ Johannesson 1977, s. 152–153.
- ²⁰ Mansa 1873, s. 270.
- ²¹ Mansa 1873, s. 270–271.
- ²² Stille 1910, s. 569–570, 575–578. Citat s. 578. För krigets förlopp, se också Johannesson 1977, s. 155–158. Johannesson nämner dock inte fältsjukorna med ett enda ord.
- ²³ Jönsson 1993, s. 89.
- ²⁴ Mansa 1873, s. 323–324.
- ²⁵ Mansa 1873, s. 324–325.
- ²⁶ Mansa 1873, s. 325–328.
- ²⁷ Lext 1984, s. 26–27.
- ²⁸ Johannesson 1977, s. 159.
- ²⁹ Rapport från svenske residenten i Helsingør, Magnus Durell, till Karl Gustaf den 5 januari 1650. Se Mansa 1873, s. 381.
- ³⁰ Persson 2001, s. 145–148 med där angivna referenser.
- ³¹ Brönnestad C: 1, juni – sept. 1650. LLA.
- ³² Lilja 1871. Citatet finns i not. s. 198.
- ³³ Mansa 1873, s. 389.
- ³⁴ Under sommaren var Per Brahe härförare för denna svenska armé. Han efterträddes i början av september av Gustaf Otto Stenbock. Stille 1904–1907, s. 182, 186, 195, 197, 203.
- ³⁵ Johannesson 1977, s. 160–161. Stille 1904–1907, s. 209.

- 36 Stille 1904–1907, s. 214–215.
 37 Antalet sjuka var hela 1.103 stycken. 47 var sårade och 478 hade dött. Jönsson 1993, s. 111–112.
 38 Mansa 1873, s. 418–419, 422–425.
 39 Dahlgren s. 647.
 40 Johannesson 1977, s. 171. Gerner & Karlsson 2002, s. 86.
 41 Johannesson 1977, s. 194–195.
 42 Mansa 1873, s. 467–469.
 43 Ökad dödlighet under månaderna februari till juli 1675 särskilt hos de späda och små barnen samt i åldersgruppen 60 år och äldre. Osby C:1, Loshult C:1, Kristianstad E:1, samtliga LLA. Se också resonemanget i Persson 2001, s. 243–255. Även i Brönnestad, Hallaröd och Röke går det att spåra en förhöjd dödlighet 1675.
 44 Mansa 1873, s. 469.
 45 Brev från Admiral Curt Adelaer till danske kungen 4 oktober 1675 citerat i Mansa 1873, s. 470.
 46 Mansa 1873, s. 469–471.
 47 Enligt Mansa låg 2.618 personer sjuka i hamnen. Mansa 1873, s. 471.
 48 *Consilium de febre epidemica grassante præcavenda et curanda*, enligt Mansa 1873, s. 472.
 49 Mansa 1873, s. 472–473. Raphani är enligt Lagerkrantz detsamma som dragsjuka, d.v.s. mjöldrygeförgiftning. Lagerkrantz 1988, s. 21, 52.
 50 Johannesson 1977, s. 184.
 51 106 döda under 1676 mot normalt 25–30 per år. Rasmussen 1998, s. 65–67. Rasmussen daterar felaktigt amiral Tromps brev till juli 1675. Jmf General-Amiral Cornelius Tromp till danske kungen, *Nye Danske Magazin* 1823, s. 104–145.
 52 Mansa ger intrycket att den holländske amiralen Cornelius Tromp – vid tillfället i dansk tjänst – vid sitt besök i Stockholm med egna ögon bevittnade detta elände. Tromp har emellertid fått informationen från det franska sändebudet, vilken på återresan från Stockholm p.g.a. motvind fastnade på redan utanför Bornholm. Tromp till danske kungen, *Nye Danske Magazin* 1823, s. 134–135.
 53 Mansa 1873, s. 473.
 54 Mansa 1873, s. 473–474. Ilmoni 1849, s. 247.
 55 Lägre i Bårslöv 31 okt. – 9 nov. 1676. Jacobsen 1897, s. 67–68. Om detta läger se också Wahlöö & Larsson 1996, s. 17–18.
 56 Jacobsen 1897, s. 70. Se också Wahlöö & Larsson 1996, s. 69–76, 79.
 57 Jacobsen 1897, s. 70.
 58 Leide 1971, s. 422.
 59 Jacobsen 1897, s. 84.
 60 Jacobsen 1897, s. 83.
 61 Jacobsen 1897, s. 83.
 62 Jacobsen 1897, s. 83–84.
 63 Mansa 1873, s. 474–475.
 64 Rödinger förklaras av Mansa: »Rosalia squamosa,

- quæ ad morbillos referri solent». Mansa 1873, s. 475.
 65 Mansa 1873, s. 476–477.
 66 Kristianstad E:1, LLA. Uppgifterna i övrigt hämtade från Elowsson 1976, s. 32–58. Hans artikel saknar tyvärr närmare källhänvisningar.
 67 Kristianstad F:1, LLA. Se också Persson 1996, s. 205–222.
 68 Se resonemanget hos Wahlöö & Larsson 1996, s. 79–81.
 69 Avsnittet bygger huvudsakligen på Persson 2001, s. 164–172, 219–242 med däri angivna referenser.
 70 Stille 1903, s. 125.
 71 Ordinarie sommaring den 24 maj 1710, Luggude häradsrätt, A I a:14. LLA. Fleninge, C:1, juni 1710, LLA.
 72 Brev från Göta Hovrätt den 23 maj 1710, SkGKa. D II a:17 s. 24–26, LLA.
 73 Albo härads sommaring den 6 och 8 juli 1710, Gärds häradsrätt, A I a:13, s. 166–168, 192–194, LLA.
 74 Persson 2001, s. 263, 272–274, 290–292, 303–304, 306–307, 361–363.
 75 Thyresson 1991, s. 15–16.
 76 Morbus gallicus = franska sjukan. Brukar vanligen jämföras med våra dagars syfilis. Överste baron Fleetwoods regemente, Upplands Infanteriregemente, befann sig vid denna tid i Bohuslän. Nordensvan 1920, s. 62–94. Överste baron Georg W. Fleetwood till guvernementet 7 sept. 1711, SkGKa D III a:15, fol. 536–537, LLA. Löjtnant Petter Antonij Cleophas till guvernementet 30 okt. 1711, SkGKa D III b:14, LLA. Citaten hämtade ur båda breven.
 77 Lindstedt Cronberg 1997, s. 124–128.
 78 Thukydides 1978, s. 152–157.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Lunds Landsarkiv (LLA):

Häradsrätter

Gärds häradsrätt, A I a:13. (Albo härads sommaring 1710)

Luggude häradsrätt, A I a:14

Skånska Guvernementskansliet (SkGKa)

Inkommande från hovrätter, D II a:17

Inkommande från regementschefer och officerare, D III b:14, D III a:15

Kyrkoarkiv

Brönnestad, Fleninge, Hallaröd, Loshult, Osby och Röke, alla C:1. Kristianstad E:1 och F:1

Tryckta källor

Ramazini, Bernardino, *De morbis artificum. Om arbetares sjukdomar*, Karlskrona 1991.

Tromp, Cornelius, General-Amiral Cornelius Tromp till danske kungen, *Nye Danske Magazin*, Fjerde Bind, Kjøbenhavn 1823, s. 104–145.
 Jacobsen, Sthen, *Den Nordiske Krigs Krønike*, Utg. Martin Weibull, Kjøbenhavn & Lund 1897.

Litteratur

Bergmark, Matts, *Från Pest till Polio. Hur farsoterna ingripit i människornas öden*. Tredje bearbetade upplagan, Prisma, Stockholm 1983.
 Cooter, Roger, »War and modern medicine», *Companion Encyclopedia of the History of Medicine*, Vol. 2, Bynum, W.F. & Porter, Roy (Eds.), Routledge, London & New York 1993, s. 1536–1573.
 Courtwright, David T., *Forces of Habit. Drugs and the Making of the Modern World*, Harward University Press, Cambridge Massachusetts & London England 2001.
 Dahlgren, Stellan, »Karl X Gustaf», *SBL*, Bd 20, s. 641–650.
 Elowsson, Nils, »En prövningens tid för 300 år sedan», *Kring Helge Å*, 1976, s. 32–58.
 Fredbärj, Telemak, »Efterskrift och noter» i Linné, *Valda avhandlingar ...* Uppsala 1983.
 Gerner, Kristian & Karlsson, Klas-Göran, *Nordens Medelhav. Östersjöområdet som historia, myt och projekt*, Natur och Kultur, Stockholm 2002.
 Ilmoni, Immanuel, *Bidrag till historien om Nordens sjukdomar*, Del 2, Helsingfors 1849.
 Johannesson, Gösta, *Skånes historia*. Tredje upplagan, Bokförlaget Signum, Malmö 1977.
 Johannisson, Karin, *Nostalgia. En känslans historia*, Bonnier essä, Smedjebacken 2001.
 Jönsson, Åke, *Historien om en stad, Del I, Landskrona 1413–1804*, Landskrona 1993.
 Lagerkranz, Gunnar, *Svenska sjukdomsnamn i gångna tider*, 3:e uppl., Göteborg 1988.
 Leide, Helga, »Ödeläggelse och uppodling efter skånska kriget», *Scandia*, vol. 37, 1971, s. 398–461.
 Lext, Gösta, *Studier i svensk kyrkobokföring 1600–1946*, Göteborg 1984.
 Lilja, Nils, »Andreas Ehrensand, en prest i Skåne för 130 år sedan», *När och Fjerran*, årg. 3: III, 1871, s. 198–203.
 Lindstedt Cronberg, Marie, *Synd och skam. Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880*, Cronberg Publishers, Lund 1997.

Linné, Carl von, »Hantverkarnas sjukdomar (Morbi artificum)», *Valda avhandlingar av Carl von Linné i översättning utgivna av Svenska Linné-Sällskapet*, Nr 20, Nytryck, Uppsala 1983.
 Mansa, F.V., *Bidrag til Folkesygdommenes og Sundhedspleiens Historie i Danmark fra de ældste Tider til Begyndelsen af det attende Aarhundrede*, Gyldendalske Boghandel, Kjøbenhavn 1873.
 McNeill, William H., *Farsoterna i historien*, Gidlunds Bokförlag, Malmö 1984.
 Nordensvan, C.O., »Svenska arméns regementen 1700–1718», *Karolinska Förbundets Årsbok* 1920, s. 62–94.
 Persson, Bodil E. B., »Drunknad eller dräkt? Plötsliga oväntade dödsfall i Skåne 1704–1718», *Den frivilliga döden. Samhällets huntering av självmord i historiskt perspektiv*, Odén, Birgitta, Persson, Bodil E. B. & Werner, Yvonne Maria, 1998, s. 101–208, 252–275.
 Persson, Bodil E. B., »Dödsorsaker i Christianstad under 100 år», *Gamla Christianstad*, Föreningen Gamla Christianstad 1996, s. 205–222.
 Persson, Bodil E. B., *Pestens gåta. Farsoter i det tidiga 1700-talets Skåne*, *Studia Historica Lundensia* 5, 2001.
 Rasmussen, Jørgen Bo, »Pesten og tavlerne på Bornholm», *Bornholmske samlinger*, III. række, 12 bind, Rønne 1998, s. 9–119.
 Stille, Arthur, »Fälttåget i Skåne och Halland 1657», *Historisk Tidskrift för Skåneland*, 2:a bandet, 1904–07, s. 105–216.
 Stille, Arthur, »Öfversikt af fälttåget i Skåne år 1644», *Kungl. Krigsvetenskaps-Akademiens Tidskrift*, årg. 78, nr 23, 1910, s. 561–578.
 Stille, Arthur, *Kriget i Skåne 1709–1710*, Stockholm 1903.
 Thukydidés, *Kriget mellan Sparta och Athen*, Stockholm, Forum 1978.
 Thyresson, Nils, *Från Franzoser till Aids. Kapitel ur de veneriska sjukdomarnas historia i Sverige*, Carlsons, Trelleborg 1991.
 Tomner, Lennart, »Folk och näringsliv», *Malmö stads historia*, Andra delen, Red. Oscar Bjurling, Malmö 1977.
 Wahlöö, Claes & Larsson, Göran, *Sextonhundrasjuttiosex. Minnet av historien. Historien om minnet*, Föreningen Gamla Lund. Årsbok, vol. 78, 1996.
 Zinsser, Hans, *Rats, Lice and History*, London 1935.

Resultat från 2001 och 2002 års utgrävningar i Uppåkra

Av Lars Larsson

Arkeologiska institutionen, Lunds universitet

Uppåkraboplatsen, belägen ungefär fem kilometer söder om Lund, har genom de undersökningar som inleddes 1996 visat sig vara den största och fyndrikaste av de sydsvenska bosättningarna från järnåldern (Larsson & Hårdh 1998). Mera omfattande utgrävningar inleddes 1999, och genom sponsormedel från Tetra Pak blev det möjligt att genomföra ett femårigt grävningsprojekt av platsen med inledning från 2000.

Under 2001 och förliden sommar genomfördes omfattande undersökningar av anläggningar som påträffades när matjorden schaktats bort från en 4.000 kvadratmeter stor yta. Denna är belägen inom den centrala delen av fornlämningen. Flera husgrunder påträffades, tyvärr var flertalet dåligt bevarade. Jordberedning under århundraden har förstört många ytnära bebyggelselämningar daterade till vendeltid och vikingatid (550–1050 e. Kr.). Det var dock möjligt att identifiera hus av olika storlek från denna tid, och vissa rymde både ugnar och vävstugor. Även stenläggningar – där någon kan vara ett vägparti – blev föremål för undersökning.

Ett märkligt hus

En mycket tydlig hustomt framkom omedelbart under matjorden. Den bestod av ett golv av gul lera som omgavs av en väggränna. Huset som endast var 13 x 6,5 m stort hade haft tre ingångar, och taket hade burits upp av två stolpar. Innan utgrävningen inleddes genomfördes en sökning med metalldetektor. I husets mittparti gav den ett mycket kraftigt utslag. En bågare i brons och silver med tyd-

ligt avsatt fot hade nedlagts under golvet. Bågaren var försedd med flera band av tunt guld med dekoration. Bågaren är i sig unik. En glasskål av ovanlig form hade lagts ned invid bågaren. Föremålen uppfattas som ett husoffer.

Vid utgrävning av huset visar konstruktionsdelar att det har haft en ovanlig utformning. Huset har byggts om i flera etapper, minst tre golvnivåer har kunnat säkerställas. Därför är det inte så märkligt att hålen för de takbärande stolparna är ovanligt stora. Men stolparna har varit nedgrävda till mer än två meters djup vilket kan betecknas som extremt för ett så litet hus. Även väggränsen var nedgrävd till djup på mer än en meter. Stolphål i alla fyra hörnen hade samma djup som hålen för de takbärande stolparna. Hela konstruktionen är därmed kraftigt överdimensionerad! Antingen har huset haft två eller flera våningar och/eller en mycket speciell takkonstruktion.

Fynden visade en märklig sammansättning. I väggränsen och stolphålen framkom ett 60-tal små tunna guldbleck med människoframställningar s.k. guldgubbar. Namnet är inte särskilt tillämpligt i detta fall då ett betydande antal visar framställningar av kvinnor. Mindre bitar av guld framkom också. Spår av guld på deglar visar att tillverkning av föremål i ädelmetall förekommit i husets omedelbara närhet. Fragment av glasbägare, glaspärlor och en dörrkläpp av järn ingår bland fynden. Den senare är försedd med fyra knoppar med krampen som fixerat den i dörren fortfarande bevarad. Denna dörrkläpp har betydande likheter med

Små och tunna guldfoliebitar (s.k. guldgubbar) med instämplade eller utklippta mans- och kvinnoavbildningar.

en kläpp som tidigare påträffats och som kan ha suttit i dörren till den vid mitten av 1800-talet raserade 1100-talskyrkan i Stora Uppåkra.

Husets form liksom fynden tyder på att det använts vid speciella ceremonier och därför bör betecknas som ett kulthus. Bägaren och glasskålen anger att man i huset välkomnat gäster med en skål. Innehållet kan ha varit varierat, det var nog den ceremoniella handlingen som var av störst betydelse. Med en skål beseglades en ed eller en överenskommelse. I detta sammanhang kan dörrkläppen också ha haft betydelse. Genom att hålla i en sådan fick ett uttalat åtagande eller en överenskommelse större betydelse.

I huset påträffades rikligt med djurben, och runt husets västparti finns ett omfattande lager med skörbränd sten samt ben, sannolikt rester efter omfattande gästbud. Att väl-

komna gäster med en skål och sedan förse dem med rik förplägnad synes vara en inte bara skånsk utan även en för järnåldersaristokratins betydelsefull sedvänja. I samband med festandet kan också offer, s.k. blot, ha förekommit i huset.

De ceremoniella handlingarna har inte bara utförts inom hustomten. Vid bortschaktning av matjorden både norr och söder om huset påträffades vapen, främst i form av spjut- och lansspetsar från sen romersk järnålder och tidig folkvandringstid (300–500 e. Kr.). Tidigare hade flera spetsar framkommit som ytfynd söder om huset. Flertalet vapen var deformerade, spjutspetsarna böjda eller förvridna. Denna sed uppträder i moss-offer från den aktuella tiden, men här rör det sig om utkanten av en boplats. Man gjorde också ett fynd av en ögonbrynsmarkering i

förgylld brons med inläggning av silver som har suttit nederst på en prakthjälms från äldre vendeltid. Detta visar på att offren fortsatt in i vendeltiden.

Flertalet av de deformerade föremålen i form av spjut- och lansspetsar låg norr om huset, men här fanns också beslag från sköldar och slungsten tätt samman i två små och välavgränsade ytor. Liknande deponeringar uppträder också i mossoffren, men här i Uppåkra ligger de uppe på en boplatz och därtill ovanpå boplatzlagret.

Vapenoffren och det märkliga huset antyder ett ceremoniellt betydelsefullt område inom den stora boplatzen. Ifall det finns andra spår efter ceremonier i närheten eller andra byggnader såsom en större gästbudshall får nästa års utgrävning förhoppningsvis ge svar på.

Litteratur

- Hårdh, B. (ed.) 1999. *Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra*. Uppåkrastudier 2. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 30. Lund.
- (ed.) 2001. *Uppåkra. Centrum och sammanhang*. Uppåkrastudier 3. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 34. Lund.
- Larsson, L. & Hårdh, B. (eds.) 1998. Centrala platser, centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern. En vänbok till Berta Stjernquist. Uppåkrastudier 1. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 28. Lund.
- Larsson, L. & Hårdh, B. 1998. Uppåkra – en central plats under skånsk järnålder. *Ale* 1998: 1.
- Larsson, L. (ed.), 2001. *Uppåkra. Centrum i analys och rapport*. Uppåkrastudier 4. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 36. Lund.
- 2001. Uppåkra, an Iron Age site with a long duration: internal and external perspectives. Arrhenius, B. (ed.), *Kingdoms and Regionality*. Transactions from the 49th Sachsensymposium 1998 in Uppsala. Theses and Papers in Archaeology B: 6. Stockholm.

Ehrnbergs Läderfabrik i Simrishamn

– en studie av relationer mellan arbetare och mellan arbetare och arbetsledning 1918–1975

Av Inga-Lill Cedergren

Fil.mag., adjunkt, Simrishamn

Läderfabriken i Simrishamn, nedlagd 1975, hade sedan generationer tillbaka erbjudit ett säkert jobb åt många österleningar eller som det brukade stå i platsannonserna: »Ehrnbergs Läder är ingen krisindustri». En anställning hos Ehrnbergs ansågs därför vara en säker plats med goda framtidsmöjligheter. 1895 gjordes ett första försök vid läderfabriken att bilda fackförening, men först 1918 fick man till stånd en bestående sådan.

Föreliggande artikel är en bearbetad version av min D-uppsats i historia 1997. Arbetet med denna väckte mitt intresse för arbetsmiljöfrågor, och jag arbetar idag även som skyddsombud.

Exteriör, fabriksgavel, står ännu kvar. Foto från 1915. Österlens museum.

Bakgrund

Under andra hälften av 1700-talet fanns två garverier i Simrishamn. Ett tredje grundades 1808 av Jonas Rörbeck (1779–1832). Av Kommerskollegium utverkade han 1820 befrielse från skräförrordningen och fick tillstånd att driva sin rörelse mer fabriksmässigt.

När Jonas Rörbeck avled lämnade han efter sig ett litet men tidsenligt garveri, som så småningom övertogs av hans svärson, Nils Petter Ehrnberg (1804–1853). Genom äktenskap kom släkten Ehrnberg in i garveribranschen och ledde företaget under fyra generationer. Nils Petter Ehrnberg var rektor vid Simrishamns skola men blev nu garverifabrikant. Denne Ehrnberg var i Simrishamn känd under namnet »Prästagarvaren», ett något försmädligt namn, då han inte var någon »riktig» garvare, utan en ingift sådan.

Nils Petter efterträddes i sin tur av sonen Jonas (1831–1910), som tog sin son Alfred (1858–1914) till kompanjon, varvid firman fick namnet J. Ehrnberg & Son. Under Jonas och Alfred Ehrnbergs ledning utvecklades

Tre generationer fabriksledare: Jonas (1831–1910), Alfred (1858–1914) och Gösta (1895–1981) Ehrnberg samt även t.h. Alfreds son Nils Johan, senare rektor i Kristianstad. Österlens museum.

garveriet till en modern läderfabrik. På 1880-talet moderniserades den hantverksmässiga tillverkningen. Under följande decennium ny- och ombyggdes fabriken och ångpanna, ångmaskin och elektrisk kraft togs i bruk. Tillbyggnaden av fabriken gjorde att den nu fick tre våningar. I denna tillbyggnad kom bl.a. den vackra gavel till som än idag är bevarad som ett monument över den tidigare så stora och betydelsefulla arbetsplatsen.

Företaget ombildades till aktiebolag 1898, samma år som en tullreform genomfördes och gynnade uppkomsten av inhemska sko- och läderfabriker. 1906 inregistrerades firmans varumärke »Cimbria». Svenska armén räknades från denna tid som en av de största kunderna. Antalet anställda steg från 25 år 1882 till ett hundratal vid sekelskiftet.

Efter Alfred Ehrnberg följde brodern Elis Ehrnberg (1859–1922). Under hans tid utvidgades fabriken ytterligare. Antalet arbetare

steg till 180 år 1917. Elis efterträddes 1922 av brorsonen Gösta Ehrnberg (1895–1981), som ledde företaget till 1965.

Fackföreningsbildandet i Sverige

Tidigare forskning och centrala problemställningar

Den svenska arbetarklassens fackföreningsbildande vid sekelskiftet har blivit föremål för ett växande antal avhandlingar. Det handlar om ett slags genombrott, en ny inriktning på lokala intensivstudier. Centrala begrepp är ganska genomgående teknologi, arbetsdelning, klassens skiktning, arbetsgivarens strategi, lokal agitation och mer svårfångade ideologiska förhållanden som t. ex. patriarkalism.

På 1880-talet lyckades en del hantverkarfackföreningar tilltvinga sig kollektivavtal. De oreglerade förhållanden som rått sedan

skråna avskaffades upphörde. Om detta skriver Ingemar Johansson i en avhandling om arbetarrörelsen i Norrköping: *Strejken som vapen, fackföreningar och strejker i Norrköping 1870–1910* (1982). Johansson försöker härleda textilarbetarnas svaghet ur det höga antalet kvinnor, ur arbetsdelningens splittrande inverkan och ur fabriköernas kraftfulla motstånd.

Textilarbetarna var i stor utsträckning enkla maskinpassare. Samma svaga ställning hade arbetarna vid Tändsticksbolaget i Jönköping, analyserat av Bengt Berglund i avhandlingen *Industriarbetarklassens formering, arbete och teknisk förändring vid tre svenska fabriker under 1800-talet* (1982). Under 1890-talet fanns i Jönköping precis samma mönster som i Norrköping med stora spontana strejker, organisatorisk oförmåga och häftig repression i form av avsked av »uppstudsiga» arbetare.

Textilindustrin i Borås sysselsatte vid sekelskiftet mellan tre- och fyratusen arbetare, men av dessa var blott ett hundratal organiserade. Av stadens hantverksarbetare var däremot uppåt 90 % fackligt anslutna. Hantverksarbetarna var först att organisera sig, men deras rörelse var snävt yrkesprotektionistisk som Rune Jungen visar i *Vävarstad i uppror* (1978). Det fackliga genombrrottet bland textilarbetarna skedde så sent som 1905–1906.

I Bo Stråths *Varvsarbetare i två varvsstäder* (1983) jämförs Kockums i Malmö med tre Göteborgsvarv. Den fackliga utvecklingen var helt olika och förklaringen står inte att söka i själva arbetsprocessen, som var likartad i båda städerna. Kockumsarbetarna organiserade sig tidigt. 1897 tilltvingade de sig kollektivavtal. Organisationsfrekvensen var hög och facket var efter de inledande striderna starkt och förblev nästan obrutet socialdemokratiskt. I Göteborg började organiseringen senare, led åtskilliga hårda bak-

slag och när den fackliga tanken var definitivt etablerad runt hungerären i första världskrigets slutskede blev fackklubbarna i rent förbluffande utsträckning vänstersocialistiska och senare kommunistiska.

Åke Lindströms avhandling *Bruksarbetarfackföreningar, Metalls avdelningar i östra Västmanlands län före 1911* (1984) behandlar arbetarrörelsen på bruksorten. Det sena genombrrottet för fackföreningen på bruket har Lindström inte svårt att förklara. Bruket utgjorde ju själva prototypen för patriarkala förhållanden. Vid sekelskiftet ägdes all mark och alla bostäder av bruket liksom affären vid vilken arbetaren fjättrades genom krediter. Arbetsdelningen var hantverksmässig, smederna en elit. Lindström menar att det sociala missnöjet var utbrett vid bruken runt sekelskiftet. Bruken hade dock ett omfattande socialt skyddsnät, understöd utgick vid sjukdom och ålderdom och läkavården var oftast fri. Mjolk, ved och spannmål såldes till underpriser eller var gratis. Arbetarna, i varje fall de mer yrkeskunniga, hade en tryggare anställning än deras kamrater i den samtida stadsindustrin.

Organisationstanken får liv på läderfabriken

Det första försöket att bilda fackförening vid Ehrnbergs Läderfabrik gjordes alltså 1895, men det misslyckades. Ett nytt försök att organisera arbetarna vid den stora fabriken gjordes 1901. 80 arbetare bildade då en förening, och den store patronen erkände föreningsrätten för en dag. Sedan började han sin bearbetning. Allt efter arbetarnas temperament påverkades de än med lockelser och förespeglingar, än med hot där detta var lämpligare, andra åter med tårar och böner. När det passade sig kunde direktör Ehrnberg själv gråta en skvätt. Då detta »förarbete» var

gjort, kallades arbetarna in på kontoret en i sänder och trugades skriva under en förbindelse att ej tillhöra någon fackförening. De som ej ville skriva under fick avsked. Efter arbetets slut följdes arbetarna hem genom staden av fabrikören, hans bror som var borgmästare, samt många av stadens borgare, somliga beväpnade med knölpåkar. De arbetare som var alltför motvilliga mutades med en femma till brännvin.

En mindre avdelning bildades igen 1906, den tredje i ordningen. De två första fackföreningarna hade försvunnit genom att direktör Ehrnberg helt enkelt förbjöd sina arbetare att vara organiserade. Tredje gången erkändes visserligen föreningsrätten, men vissa avskedanden framkallade en arbetsnedläggelse som dock ej på långt när kom att omfatta alla anställda. Det blev alltså åter ett bakslag för den lilla avdelningen. Först 1918 grundades den bestående fackföreningen vid företaget, avdelning 64 av De Förenade Förbunden.

Fabrikens arbetare

Under Jonas Ehrnbergs tid var det i huvudsak gesäller som arbetade vid fabriken. Antalet fabriksarbetare var inte så stort. Men i och med att företaget expanderade förändrades även arbetarstammen, så att den gamle yrkesarbetaren som en gång lärt sig garveriyrket fick lämna plats för fabriksarbetaren. Yrkesarbetaren lärde sig sitt arbete och sysslade med detta resten av sitt liv. Han var ofta främmande för förändringar och värnade om sitt skrå och dess arbetsmetoder. Fabriksarbetaren däremot skulle arbeta med en speciell uppgift, kanske göra samma moment hela dagen. Han fann inte arbetet särskilt lockande eller stimulerande och det var ofta okvalificerat. Han ville bara ha en inkomst.

De okvalificerade kom så småningom att utgöra majoriteten av arbetarna på fabriken. Somliga hade fast anställning, vissa var små-

brukare som vid sidan om arbetade extra som »kampanjare» vid fabriken. Det ansågs »fint» att arbeta på Ehrnbergs därför att det i bästa fall var ett jobb året om, men oftast var dock arbetet säsongsbetonat. Före nyår skulle alla skohandlare ha läder för att bygga upp sina lager så att de inte skulle visa alltför stora vinster. I januari var det därför alltid dåligt med order. Då avskedades arbetare, och sedan när beställningarna började strömma in fram på vårkanten fick de flesta arbete igen. Det var alltid samma människor som fick komma och gå. Jobben på Ehrnbergs var mycket eftertraktade. Under företagets utveckling under 1900-talet kom arbetarna att helårsanställas. Den första kvinnan anställdes 1918, och kvinnorna kom att utgöra ett markant inslag vid fabriken och då i synnerhet på kontorssidan.

Arbetarkommunen i Simrishamn

I september 1892 bildades en arbetarförening i Simrishamn. 1913 lyckades Simrishamns arbetare efter ett par tidigare försök, 1901 och 1909, äntligen organisera sig i Simrishamns Arbetarkommun. Arbetarpartiet försökte komma in i stadsfullmäktige redan 1912. De frisinna hade inbjudit arbetarna och nykterhetsfolket till en gemensam lista. Det blev ingen representant för arbetarna i stadsfullmäktige, då strykningar drabbade tre av de främst placerade kandidaterna i så stor utsträckning att de inte blev valda.¹ Vid stadsfullmäktigevalet 1914 gick arbetarna och nykterhetsfolket samman med de frisinna men med en egen kandidatlista. Simrishamns arbetare fick då sina första representanter i stadsfullmäktige.²

I avdelning 64:s protokoll skildras många debatter kring temat kollektivanslutning eller ej till Simrishamns arbetarkommun. Arbetarkommunen uppvaktade gång efter annan avdelningen med skrivelser och med inbjudan

till kollektivt medlemskap, men inte förrän 1947 kom denna anslutning till stånd.³

Industriell demokrati vid fabriken

Redan 1927 inrättade företagsledningen hos Ehrnbergs en fabrikskommitté. Denna bestod av representanter för kontor, verkmästare och arbetare från samtliga avdelningar, sammanlagt 30 personer. Arbetarna valde avdelningsvis sina representanter och i kommittén var även tjänstemännen företrädade. I regel sammanträdde man en gång i kvartalet och den »lokala yrkesinspektionen» konstaterade då vad som behövdes förbättras i säkerhetsintresse och av sanitära skäl. Frågor »som kunde vara till allas bästa och förbygga ohälsa i arbetet» behandlades.⁴ Direktören var ordförande och vid mötena redogjorde han t.ex. för marknadsläget inom läder- och skoindustrin, utsikterna till sysselsättning samt för råvarutillgången. Ibland hölls föredrag i någon aktuell fråga. Kommittén hade tillsatt en särskild förslagsnämnd, som behandlade arbetarnas förslag till rationaliseringar inom företaget. Priser utdelades, och flera av förslagen kom att bli synnerligen värdefulla för driftens effektivisering. Under 1946 utdelades priser på sammanlagt 2 000 kronor till ett 30-tal arbetare.

Fabrikskommittén var av allt att döma redan då ett utslag av industriell demokrati och omfattade i runt tal 500 man. Dess möten var föregångare till den kommande företagsnämnd som inrättades den 1 juli 1947.⁵ Vid företagsnämndens första sammanträde uttalade direktören sin förhoppning »om att arbetet måtte präglas av en god samarbetsanda i gemensam strävan för företagets och de anställdas bästa».⁶ Sammanlagt var 15 personer närvarande vid detta första möte, där ordförande var direktör Gösta Ehrnberg. Ordföranden ansåg vid mötet att saker som trygghet och trivsel på arbetsplatsen, vissa

produktionsproblem, rationaliseringsfrågor, den allt mer ökade rörligheten på arbetsmarknaden, musik på arbetet, raster, halvtidsanställningar, barn tillsyn för personalens anställda samt bostadsproblem borde tas upp i nämnden.⁷

Patriarkalism – var sådant synligt vid läderfabriken?

En regerande Ehrnberg var också kommunens pamp och ordförande i alla betydande nämnder och styrelser samt ordförande i bankens styrelser, VD för lasarettet, ordförande i brandförsäkringsbolaget, ordförande i Hantverksföreningen osv. De uppdrag som blev över tog släktingarna hand om: en farbror var borgmästare, en sväger häradsdomare, en farbror rektor, en morbror riksdagsman. Ehrnberg hade den totala makten och utnyttjade den. Gösta Ehrnberg berättar själv:

På 20-talet fanns det bara skog i det storslagna naturområdet Bäckhalladalen. Jag förstod, att om jag fällde träden och byggde en stuga här, skulle jag få den bästa utsikten på Österlen. Bonden, som ägde marken, var svårflirtad och ville inte sälja. Då bad jag min farbror Gustaf, som var borgmästare, att ta på sig uniformen och följa med. Det imponerade på bonden och jag fick köpa tomten.⁸

Gösta Ehrnberg var till en början politiskt aktiv. Sedan socialdemokraterna och de frisinnade tillsammans på 1940-talet tagit över makten från högern, avsåg han sig sina politiska uppdrag. Många av fabriksledningens män hade engagerat sig i stadens styrelse och blivit aktiva kommunalmän.

Gösta Ehrnberg var lika politiskt engagerad som sina företrädare. Det de sa var lag. Ingen vågade säga emot. Men Gösta Ehrnberg gick inte riktigt i deras spår.⁹

Längre tillbaka i tiden, före 1940, hade Ehrnberg sannolikt större inflytande än på senare tid. Ryktet gick att vid ett tillfälle hade Gösta Ehrnberg inte fått sin vilja igenom i en kommunal fråga. Då skulle han ha hotat med att flytta företaget från Simrishamn.¹⁰

Direktör Ehrnbergs intresse för sina arbetares välfärd är omvitnat. Trivseln på arbetsplatsen var ett av Gösta Ehrnbergs skötebarn, och man hade heller aldrig behövt leta efter arbetskraft. Far-till-son-kedjan var anmärkningsvärt stark på läderfabriken. Företagsledningen visste värdet av en skicklig arbetarstam och man förstod vikten av att bevara den. Ledningen hade därför ägnat stor omsorg åt de anställdas trivsel i arbetet: sanitära anläggningar av högsta klass, ett utmärkt marketenteri, sjuk- och begravningskassa, pensionsförsäkring osv. De som önskade bygga eller köpa eget hem kunde få hjälp med planering och finansiering. Varje anställd hade möjlighet att genom fabriken Intressekontor planmässigt ordna sin ekonomi och på så sätt skapa en trygghet för framtiden. Den som ville förkovra sig inom yrket kunde få tillgång till korrespondenskurser, som helt eller delvis betalades av företaget, om arbetaren stannade viss tid. En särskild idrottsförening fanns och en konstförening var livligt verksam sedan 1942.

Vilka var då drivkrafterna bakom patriarkalismen? I första hand fungerade den som ett personalpolitiskt instrument, som syftade till att binda fast pålitliga arbetare vid företaget och skapa en social miljö som fick arbetarna att utföra sina arbetsuppgifter på ett så snabbt, effektivt och kvalitativt fullgott sätt som möjligt till minimerade kostnader för att på så sätt göra företaget lönsamt.¹¹ Det patriarkaliska systemets grundval i Simrishamn liksom annorstädes var makt. I kraft av sin egendom hade Ehrnbergarna fast direktkontroll över arbetstillfällena, över bostadsbyggandet och indirekt över staden och den lokala politiken. »Simrishamnshuset» var det en gång någon som kallade Gösta Ehrnberg, vilket säger en hel del.

Tidigare hade det varit svårt att få hit företag till staden. När Felix kom till Simrishamn hade Ehrnberg spelat ut sin roll. Tidigare lade företaget in sitt

veto. Det påstods att det funnits flera industrier som blivit stoppade av Ehrnberg. Karl Persson, ett skrotgrossistföretag i Ystad, hade avancerade planer på att förlägga hit en industri, men de stoppades på den politiska vägen genom Ehrnberg, ty han ville inte ha någon konkurrens om arbetskraften, för då hade han kanske fått betala en tioöring mer i timmen.¹²

Ehrnberg kunde hålla alla industrier borta från staden. Flera industrier kunde innebära att lönerna steg och att de anställda vid Ehrnbergs Läder krävde mer betalt. Ingen trodde någonsin att företaget skulle läggas ned.

När läderfabriken blev en storindustri kom den att vara i behov av duktiga yrkesarbetare men även av okvalificerad arbetskraft. Läderfabriken var stadens enda storindustri. De alternativa arbeten som stod att få var inom jordbrukssektorn, fisket, handeln och några få småföretag, oftast då säsongsberoende. Ehrnbergs Läderfabrik hade därmed nästan monopol på arbetstillfällena. Samtidigt hade de som arbetade där en trygghet i anställningen som de flesta andra yrkesarbetande grupper saknade. Men tryggheten i anställningen var inte fullständig. Vid de konjunkturedgångar som regelbundet återkom fick en del av arbetsstyrkan permitteras för att sedan vid konjunkturuppgången återanställas. T.ex. hade driften vid läderfabriken legat nere sedan nyår 1921 och samtliga arbetare, med undantag för några som var sysselsatta med diversearbete, var permitterade. De gifta arbetarna, ett hundratal, fick av bolaget ett bidrag om 20 kronor per vecka. Den 13 april 1921 kom driften igång i sådan omfattning att de gifta arbetarna kunde arbeta varannan vecka.

För en tid sedan funno vi i en tidning en liten notis angående bolagets bidrag till arbetarna efter den tid de varit arbetslösa.

Den »lilla notisen» avslutades med

att 20 kronor per vecka giftevis ej räckte långt i dessa tider. Det är nog riktigt. Men hur många arbetsgivare finnes det som från och med nyår och

tre månader framåt för varje vecka bisträckt sina arbetslösa med detta belopp? De är nog synnerligen lätt räknade. Därför säga vi: Heder åt Direktör Ehrnberg!¹³

Många gånger klarade Ehrnbergs nedgångarna utan avskedanden. Det blev med tiden en mycket medveten politik av företaget att försöka bereda alla anställda sysselsättning också under lågkonjunkturerna. Som regel reducerades arbetstiden genom att korttidsvecka infördes då det blev arbetsbrist. Visserligen minskade detta arbetarnas inkomster, men de dåliga tiderna delades solidariskt och den grundläggande tryggheten fanns kvar.

Tryggheten som erbjöds de anställda fick inte kosta mycket. Företaget kunde inte existera om det inte kunde konkurrera med andra företag på ett lönsamt sätt. Grunden för arbetaren var den fasta anställningen. Anställningen kompletterades med två typer av inrättningar, dels ekonomisk ersättning vid sjukdom och olycksfall och dels med utbyggd hälso- och sjukvård. Ersättningen vid sjukdom och olycksfall baserades på inbetalningar till sjukkassan. De anställda fick betala inträdesavgift och därefter en månatlig avgift som drogs på lönen. Fabriken sköt till lika stor del. En begravningskassa fanns också vid företaget. Så gott som samtliga anställda var medlemmar i dessa kassor. Dessa institutioner var ett medel för rekrytering av arbetskraft, ett sätt att göra arbetarna lojala och att skapa en miljö som fick dem att utföra arbete på ett disciplinerat sätt till minimerade kostnader.¹⁴

Vid fabriken rörde sig de patriarkala förmånerna också om ved- och kolförsäljning till starkt reducerade priser genom Intressebyrån. I det »sociala välfärdsprogrammet», som bolaget upprätthöll gentemot »sina» arbetare, ingick redan på 1920-talet att arbetare vid fabriken kunde få företags borgen för att kunna skaffa sig ett eget hus. Att få äga ett

eget hus var för många arbetare en dröm. Att företaget gick i borgen för arbetarnas husköp kan ses ur det humana perspektivet, men troligare kan det ses som ett led i företagets långsiktiga strategi att bygga upp en fast arbetarstam. Slutade man vid fabriken, tvingas man flytta från huset. Utan tvekan gav bostäderna företaget ett kontrollinstrument över de anställda. Att man bodde i hus byggda eller köpta för pengar som företaget ordnat var ett verkningsfullt påtryckningsmedel i samband med konflikter, men samtidigt innebar det att banden mellan företaget och arbetaren stärktes. 1948 hade ungefär 70 % av de manliga arbetarna egna hem.

När man började bygga egnahemsområdet som ligger väster om Brunnsparken uppfördes de allra flesta husen där med borgenslån från Ehrnbergs. Det var i början av 30-talet och då kostade dessa hus mellan 9 000 och 10 000 kronor att bygga. Det hus som min far köpte 1923 och som jag fortfarande bor i köpte han med borgen från Ehrnbergs. Han gav 9 000 kronor för huset och det var rätt mycket på den tiden. Man hade bostadsbrist då och man var tvungen att betala rätt så höga priser om man ville ha ett någorlunda bra boende.¹⁵

Läderfabriken erbjöd under 1900-talet arbetarna en rad möjligheter till social gemenskap: fester, föreläsningsverksamhet, idrottsföreningar m. m. Det ordnades midsommar- och julfester för personalen med familjer. På olika sätt sökte företaget knyta arbetarens familj till sig, t.ex. genom att barnen till de anställda lättare fick arbete vid fabriken. Företaget ökade på så sätt sin dominans över de anställda och stärkte arbetarnas identifikation med fabriken. Man kunde också erbjuda karriärmöjligheter åt duktiga arbetare genom att låta dem avancera till förmän och verkmästare.

Det är naturligtvis svårt att få reda på hur arbetarna vid fabriken själva uppfattade denna patriarkalism. Man kan dock inte utan vidare anta att de gjordes lojala. Förmånerna från företaget som billigare ved och kol och

möjligheterna att bygga eller köpa hus kan knappast ha uppfattats som gåvor. En miss-tänksam eller affärsmässig inställning från arbetarnas sida till det hela är lika tänkbar. Det är kanske att gå för långt att påstå att företagsledningens politik helt saknade betydelse. Självfallet var den viktig. Den var rentav kanske så viktig att man valde att knyta handen i byxfickan och visa upp en underdånig attityd mot direktören och för-männen istället för att högt protestera mot arbetsvillkoren och lönerna. Företaget kunde på så vis utnyttja arbetarnas beroende på olika sätt.

Relationer mellan arbetarna

Avdelning 64

År 1918 hade Ehrnbergs Läderfabrik 180 anställda av vilka de flesta arbetade i fabriken. Antalet medlemmar i fackföreningen var vid grundandet 120, vilket betydde att en stor del av arbetarna fortfarande stod utanför den fackliga verksamheten.

Av avdelningens protokoll framgår att mycket arbete lades ner på agitation, som ansågs vara en viktig förutsättning för att en facklig mobilisering av garveriarbetarna skulle kunna genomföras. Alla måste med! Den parollen formades tidigt. Det gällde att medvetandegöra arbetarna om deras reella maktposition gentemot arbetsgivaren. Genom fackföreningsprotokollen löper som en röd tråd de ständiga klagovisorna över dem som inte är anslutna till föreningen.

Som åtnjuter samma förmåner som deras organiserade kamrater utan att de göra några skyldigheter till densamma. Vad bör göras med de oorganiserade arbetarna inom fabriken?¹⁶

De anslutna kunde också hota dem som inte var organiserade med att offentliggöra deras namn i olika tidningar, t. ex. i ortspressen. De som inte åtydde uppmaningen att organisera

sig fick även komma med på »svarta listan», som publicerades på anslagstavlan på fabriken, och blev då utsatta för trakasserier. Ibland blev fackföreningsmedlemmarna av sin avdelning uppmanade att ansluta sig till en tyst blockad gentemot företag i staden där det fanns oorganiserade. En skrivelse inkom t.ex. från Simrishamns fackliga centralorganisation angående ett par bagerskor som prickats i pressen. Man kunde inte få dessa bagerskor att ansluta sig, och därför uppmanades alla organiserade arbetare på Ehrnbergs att inte köpa bröd som bakats av de oorganiserade.

Medlemmar som lämnat föreningen försökte man lockas tillbaka genom att lova dem återinträde utan att böta de tio kronor som i vanliga fall skulle betalas av den som en gång utträtt.

Redan under föreningens första skede kom kontingentfrågan att vålla avdelningen stora bekymmer. Ett ständigt irritationsmoment var vad man skulle göra med dem som inte betalade sin avgift. Vanligtvis uppmanades medlemmarna att försöka få sina kamrater att betala sin avgift och därefter utdelades varningar till de berörda om uteslutning ur föreningen. En annan strafform var prickning, varvid syndarens namn publicerades i förbundstidningen. Att hota med prickning var tydligen ett effektivt sätt att få folk att betala sina skulder till avdelningen.

Man ställde sig också frågan: »Vad är orsaken till att så många ej betalar sin avgift?»¹⁷ Avgiften för heltidsarbetande var 1921 65 öre per vecka. Timlönen var 1918 44 öre. 1921, då det var ont om arbetstillfällen vid fabriken, behövdes pengarna till annat än till kontingentavgift. Kanske var många också besvikna på facket.

En del klagade och tyckte att facket inte gjorde tillräckligt. Aktiviteten bland medlemmarna var inte alltid den bästa. Ibland påtalade styrelsen »det bristande intresset och

slöheten bland medlemmarna». ¹⁸ I avdelning 64 fanns en liten grupp aktiva medlemmar; de hade lätt att se sin uppgift och såg sammankomsterna som meningsfulla. För övriga medlemmar verkade allt fungera tillfredsställande utan inblandning och de flesta stannade hemma. Det fanns nackdelar med att ha en liten skara som skötte allt inom fackföreningen. Klyftan växte mellan »expertgruppen» och de övriga. Detta kom att leda till ett ointresse för fackligt arbete. Detta synliggjordes i att man inte gick på fackmötena och ej ville betala avgifterna till fackföreningen och förbundet.

Solidaritetsyttringar

Långt in på 1900-talet inkom skrivelser till avdelningen från andra avdelningar i landet med bön om hjälp för medlemmar som råkat illa ut. Det kunde gälla olycksfall eller långvarig sjukdom eller en önskan om bidrag till efterlevande änkor och barn till förolyckade. Som regel skänkte avdelning 64 en mindre summa, oftast 10 kronor, till dessa behövande.

Föreningen hjälpte på olika sätt sina egna medlemmar. Avdelningen beslöt t.ex. att efterskänka K:s kontingentskuld på 38 kronor och att dessutom göra en frivillig insamling till jul för honom och hans familj. Som motiv framhölls hans stora familj och de små inkomster han haft under sommaren. Man beslöt också att ur avdelningens kassa utbetala stöd åt medlemmar som redan hade tagit ut sitt arbetslöshetsunderstöd. Till familjeförsörjare skulle 1929 betalas ut 1,75 kr per dag och för gifta utan barn 1 kr. ¹⁹

Ett annat exempel är en medlem i föreningen som en längre tid hade varit sjuk och där det framkom att han ej var med i företagets sjukkasse. Fackordföranden föreslog att föreningen skulle hjälpa honom och hans familj inför den kommande julhelgen med ett

bidrag, den sjuke skulle få 50 kr. Efter en frivillig insamling bland medlemmarna fick H. mottaga 300 kronor från avdelningen. När en arbetare hade avlidit efter en olycka i fabriken 1930 lades insamlingslistor ut till förmån för hustrun och de många barnen. Insamlingen inbringade 775 kronor. ²⁰

Vid begravning av en fackföreningsmedlem skulle alltid någon av fanbärarna delta med avdelningens fana. Avdelningsmedlemmar som pensionerats skulle uppvaktas med blommor på sin sista anställningsdag som tack för de insatser de gjort. ²¹

Superiet diskuterades vid några möten. Från avdelningens sida förespråkades goda seder och ett disciplinerat uppförande. Det uppstod en moralkodex kring hur en organiserad arbetare borde uppföra sig. ²² Från avdelningens sida försökte man även inskräpa betydelsen av att arbetarna prenumererade på arbetarrörelsens egna tidningar och inte höll sig med »borgerliga» tidningar. De skulle heller inte handla i tobaksaffären runt hörnet, som vägrade sälja den socialdemokratiska tidningen Aurora. ²³

Osolidariska handlingar

1919 fick anställda vid företaget genom avtal rätt till åtta dagars semester. Denna förlades kring midsommar. Fackordföranden påpekade att flera medlemmar arbetat under sin semester och att detta kunde vara till skada för arbetarna själva vid nästa avtalsperiod samt uppmanade dem att vara rädda om den lilla frihet som semestern medförde. ²⁴ Tydligen respekterades inte hans uppmaning för ett par år senare uppmanade han sina medlemmar igen

att tillgodogöra sig den nu förestående semestern och ej som förut varit fallet att vissa medlemmar haft besvär att stå emot Mammons snöda vinning för att tillgodogöra sig en extra dagsinkomst vilket ej var på sin plats då de som sitter vid förhandlingsbordet sliter för att utfå största möjliga frihet till sina kamrater. ²⁵

Gränsen för övertid respekterades ej heller av vissa arbetare. Flera hade 45 timmars övertid per månad; endast 30 var tillåtet. Det slarvades ibland med rasterna. En del arbetare gjorde mer än två timmars övertid per dag och höll endast en halvtimmes middagsrast mot stipulerat en timme. Vissa arbetare, »ackordare», hade arbetat före ordinarie arbetstid på morgonen liksom en del av middagsrasten.²⁶

Ett annat exempel är en skrivelse från Byggnadssnickarnas avdelning gällande övertidsarbete som hade utförts i staden av två snickare vid fabriken. Detta fann man orätt, då det i staden fanns flera arbetslösa snickare.²⁷ Från Murareförbundets avdelning 80 i Simrishamn påtalades det oriktiga i att två av avdelning 64:s medlemmar utförde mureriarbeten på kvällar och söndagar. Nu när det var arbetslöshet bland murarna fann man det synnerligen okamratligt att handla på detta sätt.²⁸

Så småningom infördes vid läderfabriken en möjlighet för arbetarna att själva inom vissa gränser kunna förskjuta sin arbetstid. Men även detta blev föremål för diskussion, då det missbrukades samt utnyttjades till det yttersta av en del. »Folk kom och gick nästan hela dygnet om.»²⁹

Löneskillnaderna vid fabriken var anledning till missämja mellan olika arbetargrupper. Timlönearbetarna tjänade vid ett tillfälle 39 kronor i veckan medan ackordsarbetarna vid samma tillfälle kunde komma upp i 80 kronor per vecka. Timlönearbetarna fann detta orättvist och önskade att ackorden skulle tas bort. I stället skulle en timlön arbetas fram som var sådan att den kunde accepteras av alla.³⁰

Förmän

Från 1940-talet och framåt kom de flesta arbetsledarna från arbetarnas led. Så småningom rekryterades även arbetsledare bland

fackligt aktiva. De medlemmar som avancerade till förmän kom att begära utträde ur avdelningen.

När man tog arbetsledare från det hållet, skall man inte tro att det var för att arbetsgivaren skulle eliminera besvärliga motståndare. Jag tror inte det, utan jag tror mer att Ehrnberg trodde att då skulle han få lämpligt folk på det sättet. Förmän blev man om man hade utnämnt sig på ett eller annat sätt.³¹

Relationer arbetare – arbetsledning

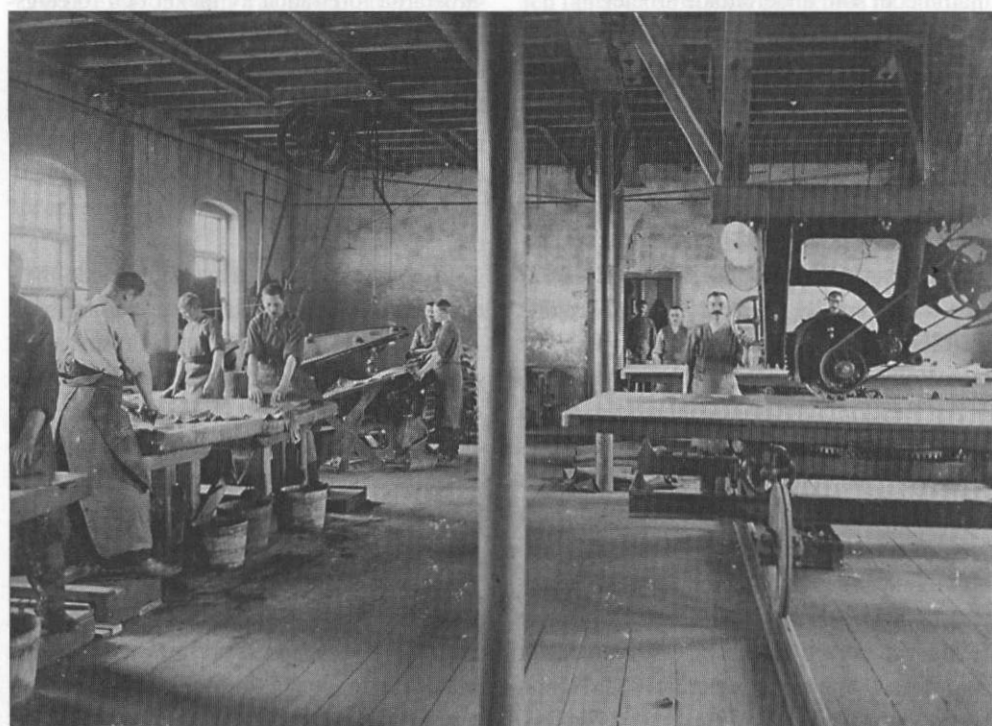
Perioden 1918–1923

Under första världskriget hade Ehrnbergs Läderfabrik expanderat och stora tillbyggnader gjorts på fabriken. Krigsåren hade gett företaget goda vinster och antalet arbetare hade ständigt stegrats. 1914 fanns det 125 anställda, 1918 180.³²

Hösten 1920 slog lågkonjunkturen till. Lönesänkningar, permitteringar och avskedanden följde under 1921–1922. I detta läge torde den stridslust som möjligen fanns hos arbetarna ha upphört. Intresset att upprätthålla autonomin försvann inför den omedelbara nödvändigheten att skydda jobb och löner, trots att lägre löner utbetalades vid Simrishamnsfabriken än vid andra läderfabriker. Man uppvaktade arbetsgivaren, men det dröjde inte länge innan man blev på det klara med att han inte var villig att överhuvudtaget diskutera lönerna. Med andra ord hade facket och arbetarna inte mycket att säga till om under denna period. De böjde sig för direktörens vilja. För att fabriksledningen skulle få behålla de arbetare som de vid förnyad drift var beroende av betalades 1921 reducerad veckolön ut i form av arbetslöshetsunderstöd.³³

Under denna period inträdde en regimförändring vid företaget. Elis Ehrnberg dog och

Bilder s. 31. Uptill: Kontoret 1908. Nedtill: Koläderverkstaden. Österlens museum.

efterträddes av en brorson Gösta Ehrnberg. Detta kom att få betydelse för företagsledningens syn på de anställda och på deras fackliga arbete. Ledningen kom under dessa år att stimulera arbetarna till självständiga prestationer genom mera direkta ingrepp i arbetet. Arbetsdelningen ökade. Ackorden lades om. Vid sekelskiftet hade ackordsförtjänsterna utgjort omkring 20 % av timlönearbetet. Motsvarande siffra var 60–70 % under denna period.³⁴

Perioden 1924–1932

1929 började den stora depressionen göra sig gällande och avskedanden och permitteringar ägde rum vid fabriken. Under perioden företogs rationaliseringar vid fabriken, vilket ledde till att många arbetare fick lämna företaget. De tekniska innovationerna i fabriken innebar förändrade arbetsmetoder. Bättre transportmedel, lyftanordningar m.m. gav stora tidsbesparingar, men var i första hand hjälpmedel som underlättade arbetet.

Standardiseringen av tillverkningen förändrade således arbetet vid vissa avdelningar. Utrymmet för gamla tiders hantverk minskade och arbetsledningen intensifierades. Missnöje fanns med den ökade styrningen uppifrån och med de nya former för ackordsättning som åtföljde de standardiserade arbetsmetoderna. Under åren 1924–1927 steg arbetarantalet till över 200.³⁵ Det sjönk till 136 1932, för att sedan stiga och 1936 åter överskrida 200.³⁶

Av fackföreningsprotokollen från denna tid framgår att facket fortfarande hade en svag position gentemot arbetsgivaren. Facket började dock ställa egna krav och drog sig inte för att vända sig till förbundet i Stockholm. En gång gick t.o.m. ett ärende till Skiljenämnden och direktören blev fälld. Denne följde vid flera tillfällen ej de givna regler som fanns angående de anställdas löner. Facket gav ibland vika inför risken för följ-

der från ledningens sida. Av protokollen framgår att facket vid ett tillfälle önskade ta strid med direktören, men avråddes av förbundet i Stockholm.

Arbetarnas möjligheter att hävda sina intressen minskade drastiskt då 1930-talskrisens arbetsbrist med full styrka drabbade läderfabriken. Avskedanden skedde samtidigt som företaget sänkte ackordspriserna ytterligare. Arbetarna avskedades efter godtycklighet. Från fackförningshåll hävdades med bestämdhet att hänsyn måste tas till anställningstidens längd. Ledningen var dock inte villig att acceptera principens alla konsekvenser. Principen fick inte, hävdade fabriksledningen, få alltför snäva gränser. Man ville från arbetsgivarehåll ta hänsyn till anställningstidens längd, men också till familje- och försörjningsförhållanden samt till vederbörandes arbetsskicklighet.³⁷

Lönedepressningarna och arbetslösheten kom att leda till ökade motsättningar mellan arbetarna företrädna av facket och företagsledningen. Kampen gällde löner och inte rationaliseringar och strukturella förändringar av ackorden. Ledningen ville bryta ned den s. k. långa ackorden i mindre enheter i syfte att öka den individuella prestationen.

Perioden 1933–1939

Den konjunkturförbättring som kunde märkas 1934 fortsatte i ökad takt ända fram till krigsutbrottet 1939. Arbetslösheten sjönk undan för undan. Arbetarantalet vid läderfabriken var 1939 281.³⁸ Verksamheten vid företaget präglades i hög grad av de stora beställningarna från krigsmakten. Den stora frågan under denna period var lönefrågan, och då framför allt parternas olika åsikter om ackorden. Avdelningen vände sig ofta till förbundet för råd, och det var inte alltid man var nöjd med svaret från Stockholm. Ibland ville avdelningen ta till hårdare tag mot företaget, men avstod då man fann att man inget

skulle vinna på att ta strid. Den fackliga aktiviteten var stor. Fackföreningen kunde under denna period nå framgångar gentemot företagsledningen, om än inte så stora. En halv seger för facket gentemot direktören blev ibland lösningen.

Allt arbete vid fabriken var inte möjligt att standardisera. 30–40 % av arbetarna var fortfarande timlöneanställda. Vissa avdelningar var mer mekaniserade än andra. Där bestämde maskinerna till stor del arbetstakten, och arbetsuppgifterna kunde hela tiden utföras under likartade betingelser. Arbetarnas målsättning var att försöka få så många ackord som möjligt upptagna i fasta prislister, varigenom de skulle bli mindre sårbara för lönesänkningar från arbetsgivarens sida. Då framstod också fördelarna med ackordet tydligare, nämligen att arbetarna själva skulle kunna reglera arbetstakten under dagen och veckan utan att ha en förmän flåsande i nacken.

Företagsledningen var villig att gå arbetarna till mötes i de fall där arbetsmomenten var eller kunde göras tillräckligt standardiserade. I krissituationer som då och då uppstod vid fabriken var lönekampen fortfarande viktigare för facket och arbetarna än kontrollen av arbetet.

Perioden 1940–1950

Under andra världskriget fick läderfabriken stora beställningar från försvaret, men krigsåren innebar också brist på råvaror för företaget. Även efter kriget fortsatte svårigheterna att skaffa hudar från utlandet. Driftinskränkningar måste ske, varigenom arbetarantalet sjönk från 422 år 1940 till 277 år 1943 för att sedan åter stiga.³⁹ Under 1944 inträdde lättnader i skoransoneringen och tillgången på råvaror förbättrades, varigenom arbetarantalet vid fabriken åter ökade.⁴⁰

Läderfabrikens roll för staden Simrishamn torde framgå av det skatteunderlag som här-

rör från företaget. I löner utbetalades 1946 3 miljoner kronor till de anställda. Företaget sysselsatte då 464 arbetare. Rörligheten hos arbetskraften var hög, och personalen var inte längre så fast som man skulle ha anledning att tro. Vid fabriken anställdes 1946 194 personer, men arbetsstyrkan blev inte så mycket större då 131 slutade sin anställning. Företaget hade lagt sig vinn om att utforska orsakerna till att arbetarna slutade sin anställning och kommit fram till orsaker som bättre betalt arbete, bättre befordringsmöjligheter, studier, avflyttning, sjukdom, brist på bostäder, missnöje med förmän, arbetskamrater eller arbetsuppgifter, öppnande av egen rörelse, värnplikt etc.⁴¹

I slutet av perioden hade läderfabriken 600 anställda, vilket innebar att en stor del av stadens befolkning var beroende av denna industri. Cirka hälften av de anställda bodde utanför staden, vars folkmängd 1945 var 2 930 personer. Även i närliggande samhällen fanns de som hade sitt arbete på fabriken.

Under denna period, med undantag för åren 1940–1943, var sysselsättningen hög vid fabriken. Inom företaget rådde en tro på framtiden och inom facket förhoppningar om genomgripande sociala reformer. Trycket från gräsrotterna aktiverade de fackligt aktiva. Möjligheterna att få ett bättre betalt arbete var stora, antingen då på ett företag i Simrishamns närhet eller på någon annan ort. Ehrnbergs var inte längre ensamt om arbetskraften i Simrishamn.⁴²

Direktören kom att bli mer och mer lyhörd för arbetarnas önskningar, krav och protester. För första gången kände han kanske att han inte hade ensamrätt till arbetskraften i staden. Han blev mer mån om sin arbetarstam. Fackets och arbetarnas krav på företaget ökade i takt med att de också blev medvetna om sitt värde för företaget. Direktören »mjuknade» oftast efter ett samtal med fackordföranden, likaså efter det att fackför-

eningen vänt sig till förbundet och fått dess rekommendationer. Att företagsledningen var rädd att förlora sin arbetskraft tydde också det specialavtal på som upprättades mellan läderfabriken och en del företag i staden. Avtalet innebar att dessa företag ej fick anställa arbetare som varit anställda på läderfabriken förrän tre månader efter det att anställningen där upphört. Ehrnberg nekade inte till dessa kontrakt, men hade en annan tolkning att komma med än fack och arbetare.

Flera av yrkesgrupperna på läderfabriken hade sina rötter i tidigare hantverk. Deras förut fria ställning i arbetsprocessen gjorde dem benägna att tillämpa vanor som enligt ledningen inte passade i en modern fabrik. Det blev förmännens och verkmästarnas uppgift att se till att disciplin någorlunda upprätthölls. Det var de som också ansvarade för att arbetstakten var hög och att arbetarna verkligen »gjorde sitt bästa». Förmännens uppgifter var minst sagt omfattande. De skulle vara kunniga i olika förekommande arbeten för att instruera och hjälpa arbetare, men också kunna avgöra om ett ackord var rimligt satt. De hade också en disciplinär funktion och skulle övervaka arbete och utdöma straff för förseelser när de ansåg det vara befogat. De rekryterade och valde ut nya arbetare, vilka fick börja på prov som förman. Arbetsledarna hade alltså en viss maktställning.

Perioden 1950–1955

Under denna period genomfördes stora förändringar på läderfabriken, och man specialiserade sig från och med nu på skoovalläder. Detta berodde på att de produkter som tidigare tillverkats nu började konkurreras ut av nya billigare material. Sulläder ersattes med gummi och konstläder, medan möbel-, bil- och väskläder ersattes med plast, textil

osv. Under början av 1950-talet påbörjades också tillverkning av lackläder för skor, ett mode som bestod ända fram till mitten av 1960-talet. Början på 1950-talet blev en period av sociala reformer och snabb välståndsutveckling. På tio år hade de flesta LO-grupper fått stora förbättringar som tre veckors semester och allmän sjukförsäkring.⁴³

Priset på läder hade gått upp kraftigt, vilket resulterat i att skopriserna ökat drastiskt. Svenska folket hade stormat skoaffärerna vid årsskiftet 1950/51 och hamstrat skor för årtal framöver.⁴⁴ Detta tillsammans med milda vintrar ledde till minskad efterfrågan. Då företaget inte anpassade produktionen blev resultatet överfulla lager. Avskedanden blev så småningom nödvändiga.

Tidsstudier hade införts vid företaget redan på 1940-talet, men tidsstudiemännen kom att stöta på betydande motstånd från arbetarnas sida. Dessa kände som att ledningen spionerade på dem och det ingav alltid en viss oro. Alla arbetare var inte intresserade av eller klarade inte av den ofta mycket krävande tidsstuderingen av varje arbetsmoment. Många arbetare kände sig psykiskt besvärade och påverkades av mätningen, och alla tidsstudiemän var inte heller lämpliga för sin uppgift.

Jag hade ett bra förhållande till arbetarna som tidsstudieman. Men visst var det de som inte tyckte om mig. Vissa skulle t. o. m. märka mig. När företaget lades ner tyckte de att vi ändå hade haft ett bra förhållande. Så som vi hade det på Ehrnbergs får vi aldrig det mer.

Genom att jag varit ute mycket i företaget kände jag till alla detaljer. De kunde aldrig lura mig när jag tog mina studier, och jag ville inte heller lura dem. Man försökte göra studien så rättvis som möjligt.⁴⁵

Twister förekom angående ackordsättningar, där uppgift stod mot uppgift. Facklig förtroendeman fick då delta i kontrollstudierna, eftersom facket inte kunde godkänna de tider som tidsstudiemännen ensamma hade åstad-

kommit. Dessa kontrollstudier var både många och långa, och ofta fick fackföreningen rätt i sina påpekanden. Fackets målsättning var att få full insyn i hur tidsstudierna bedrevs och *möjlighet att ta del av innehållet i de protokoll som upprättades*. Förutom av tidsstudiemän skedde kontrollen också mer amatörmässigt i de olika avdelningschefernas regi. Mellan raderna i protokollen kan man då och då läsa om misstänksamheten från arbetarnas sida.

Konfrontationer förekom mellan arbetare och arbetsledning. De upprörda känslorna avslöjades i brev till förbundsledningen, där facket bad om hjälp. Vissa tidsstudiemän och arbetsledare upplevdes som »diktatoriska» och »brutala». Arbetarna godtog ingalunda utan vidare förolämpningar och trakasserier. Bestraffningar för olika förseelser i samband med arbetets utförande förekom. Facket ansåg sådana aktioner vara oriktiga men kom ändå att acceptera företagets metoder.

Vi hade trevligt många gånger. Man kunde ha roligt åt de här gubbarna, men man kunde reta sig på dem också. Det var både-och. Men vi arbetare hade ju inte mycket att säga till om. Men vi hade ett fint kamratskap.⁴⁶

I slutet av företagets historia upplevde jag förhållandena vid företaget som kamratliga mellan arbetsledning och anställda. De var t. o. m. du med varandra.⁴⁷

Arbetsmiljöfrågor förekommer under denna period. Inspektioner gjordes allmänt på företaget, och där fanns speciella skyddsombud som hade till uppgift att kontrollera miljön och slå larm om olämplig arbetsmiljö, om gifter m. m. Genom protokollen får man uppfattningen att ledningen inte alltid fäste så stor vikt vid de påtalade bristerna. Kanske berodde det helt enkelt på okunnighet om vad t. ex. vissa lim och lacker innehöll. Arbetsmiljön i fabriken var skiftande. Där fanns buller som kunde leda till dövhet eller åtminstone nedsatt hörselförmåga, och sot,

damm och partiklar i luften som orsakade silikos och andra lungsjukdomar och som ledde till nedsatt motståndsförmåga mot den fruktade tuberkelbacillen. Ur fackföreningsprotokollen framgår uppgifter om arbetare vid fabriken som är intagna på sanatorium. Tunga lyft och felaktiga arbetsställningar kunde orsaka förslitningar, åderbräck och diskbräck, drag och köld kunde leda till kroniska förkylningssjukdomar. Så länge man var omedveten eller ignorerade de mera långsiktigt verkande hälsoriskerna, var det främst olycksfallen som uppmärksammades. I ett protokoll omtalas att eksem var en vanligt förekommande arbetsskada på företaget.

Arbetarna var enligt protokollen medvetna om att de trånga, dammiga arbetslokaler var drivhus för olika sjukdomar. Gång på gång slog man larm till företagsledningen. Företaget förbättrade arbetsmiljön för sina arbetare genom att vidta olika åtgärder, som att installera bättre belysning, bygga större och luftigare lokaler, tvättställ med dricks-vattenfontäner, pissoarer, uppvärmda matsalar, omklädningsrum, toaletter, markenteri, sjukrum, duschar m.m. Arbetarna tog själva också initiativ för att förbättra sin arbetsmiljö. Ett forum för sådana initiativ var fackklubben. Men det är också troligt att många av frågorna diskuterades konkret man och man emellan i de berörda arbetslokalerna och att många arbetare vände sig direkt till förmannen eller verkmästaren för att få någon förbättring till stånd. De kortfattade noteringarna i fackklubbens protokollböcker ger antagligen bara en blek återspeglning av den betydelse som man från arbetarhåll tillmätte sig i denna fråga.

Vid ingången till 1950-talets högkonjunktur var arbetsgivaren Ehrnbergs Läder tvungen att anpassa sin arbetspolitik till de fackliga kraven som följd av såväl fackets styrka som den höga efterfrågan på arbetskraft. Fackförening och företagsledning ut-

vecklade under denna period en förhandlingsstrategi där båda parter strävade efter att undvika öppna konflikter. Facket kunde inte alltid driva igenom sin vilja gentemot ledningen; ibland fick man kompromissa och sedan försvara detta inför arbetarna. På så sätt kom facket i vissa avseenden att delta i arbetsgivarens maktutövning på arbetsplatsen.

Perioden 1955–1960

Den stora frågan nu var sysselsättningen. Flera gånger under dessa år fick företaget permittera personal. Lådet hade blivit känsligt för modets växlingar, vilket innebar att lagerhantering i större skala nu var omöjlig. I slutet av perioden blev sysselsättningen åter god. Löner inklusive ackord behandlas knappast i protokollen.

Den nya arbetstidslagen innebar att arbetarna skulle arbeta 45 timmar per vecka. Hur skulle ledigheten tas ut? Denna fråga splittade arbetarna. De som var för femdagarsvecka menade att man hade större glädje av en extra ledig dag i veckan än av en knapp extra timmes ledighet varje dag. De hävdade också att det var ett krav som särskilt stöddes av kvinnorna, eftersom de skulle få större möjlighet att klara av hemarbetet under lördagarna. Motståndarna hänvisade också till kvinnorna och ansåg att femdagarsveckan skulle göra tillvaron betydligt tyngre för dem. Dessutom ryktades det att många tänkte använda den lediga lördagen till att skaffa sig ett extra jobb, och då skulle ju hela arbetstidsförkortningen vara förfelad. De allra flesta på fabriken föredrog lediga lördagar, vilket också blev beslutet.

Under denna period tycks det ha rätt goda relationer mellan ledning och arbetare, och av protokollen att döma förekom endast ett fåtal tvister mellan parterna. Vid flera tillfällen där facket gjorde påpekanden rättade sig

ledningen efter fackets förslag. Missnöjet med direktören visade sig i att facket ej uppvaktade honom på hans födelsedag.

Perioden 1960–1965

Löneläget på fabriken kunde betecknas som relativt gott jämfört med andra arbetsplatser i Simrishamn, men fortfarande låg lönerna under riksgenomsnittet för läderindustrin. Situationen hade dock blivit mycket bättre, men ännu hade många timavlönade arbetare som nattvakt, eldare och sorterare låga löner. Ehrnbergs hade vid denna tid mellan 500 och 600 anställda och var stadens i särklass största industri. Som en kuriositet kan nämnas att en femtedel av alla skor som såldes i Sverige var tillverkade av läder från Ehrnbergs.⁴⁸

Motsättningar mellan ledning och arbetare ledde till ett par betydande konflikter. Mitt under pågående avtalsperiod begärde avdelningen vid två tillfällen att få varsla om arbetsnedläggelse vid fabriken. Förbundet gick in i förhandlingarna mellan ledning och avdelning, och konflikterna löstes. Detta ansågs som en drastisk åtgärd vidtagen av fackföreningen och var som sådan ovanlig i svenskt arbetsliv.

Ackord var den vanligaste löneformen som det ibland kunde uppstå tvister om.

De flesta på fabriken hade ackordslön. Olika jobb krävde olika mycket förkunskaper. Vissa arbetare var specialister, men på andra jobb kunde man sätta in vem som helst. Visst var hantverket kvar, men inte i den omfattning som det var i början.⁴⁹

Arbetsgivaren kom att inta en ny och hårdare attityd i ackordsfrågan. På arbetsplatsen var det ingenjörerna och tidsstudiemännen som i praktiken bestämde lönerna. Arbetarna protesterade mot sänkningar av ackordet. Det gick inte att sätta nya ackord under avtalsperioden och på så sätt låstes lönerna. Bitterheten mellan arbetarna och de fackliga företrädarna å ena sidan och tidsstudiemännen å

andra sidan var mycket påtaglig. Enligt det sätt varpå arbetarparten tolkade avtalets ackordsparagraf var det följaktligen inte tillåtet att sänka ackordspriserna. Det var en tolkning som inte erkändes av arbetsgivaren, vilken i sin tur hävdade att endast ackord förtecknade i av båda parter godkända prislistor skyddades av avtalstexten. Övriga ackord kunde varje gång erbjudas arbetarna till ett annat pris än tidigare.⁵⁰ Båda parter kom på så sätt att vidhålla sina ståndpunkter och hade svårt att komma överens.

Så småningom fann en del arbetare ändå det nya ackordsättningssystemet rättvisare än det tidigare. Godtyckligheten hos de gamla erfarenhetsgrundade ackorden hade gjort att det var svårt att beräkna sin inkomst. Facket började i ökad utsträckning begära att tidsstudier skulle tas på arbeten med för lågt satta ackord. Metoden började med andra ord nu också användas som ett vapen i arbetarnas tjänst, på samma sätt som den brukades av arbetsgivaren för att försöka sänka för höga ackord. Under denna period tycks detta sätt att lösa prissättningskonflikter ha blivit allt mer förekommande. Med tiden kom inga frågor med anknytning till tidsstudiernas tillämpning att vara av sådan betydelse att de togs upp i förhandlingarna mellan direktionen och klubbstyrelsen eller nedtecknades i förhandlingsprotokollen.

Andra utslag av störningar mellan ledning och fack löstes genom att facket påtalade det oriktiga i handlandet. I de flesta fallen fick facket rätt. Från fackets sida påpekades också det viktiga i att lagar och bestämmelser följdes, vilket inte alltid var fallet. Facket var av den uppfattningen att det var förmännens uppgift att se till att sköta sitt arbete och därmed se till att några fel och misstag ej uppstod.

Arbetsmiljön blev ett allt större problem. Arbetsmarknadslagarna trädde i kraft under 1960-talet, vilket gjorde det svårt för företaget att försvara en dålig arbetsmiljö. Före-

taget tvingades på så sätt att förbättra arbetsplatserna. Den typiska arbetsmiljön hos Ehrnbergs var minst sagt hälsovådlig och riskabel. Stora delar av lokalerna var gamla, mörka, dragiga, kalla och dåligt ventilerade. Golven var hala och ojämna, och miljön var även i övrigt riskfylld ur olycksfallssynpunkt. Giftiga ämnen och vådliga lösningsmedel användes flitigt och genom hela produktionsprocessen.

Arbetarna stannade kvar längre nu vid fabriken än vad som var vanligt, vilket kan anses som mått på trivsel. Det kunde också var ett utslag av att det var svårare att få arbete på andra företag i Simrishamn.⁵¹

Perioden 1965–1975

Vid mitten av 1960-talet var det inte bara löne- och sysselsättningsfrågorna som stod i centrum för det fackliga intresset, utan också frågor som gällde skydd vid arbetslöshet,

Gösta Ehrnberg ledde företaget till 1965. Österlens museum.

sjukdom och dödsfall. För fackförbunden kändes det särskilt viktigt att ordna bättre villkor för de medlemmar, som drabbades av arbetslöshet, och de började bli många nu i takt med den stigande importen och de häftiga strukturförändringarna inom olika branscher. Detta gällde även läderfabriken i Simrishamn.⁵² 1965 hade Skandinaviska Banken cirka 20 miljoner i mycket osäkra fordringar i läderfabriken. Den ansvarige bankdirektören Hans Cavalli Björkman bytte då ut den gamla företagsledningen mot en ny, en bankens man. Den nye VD:n, Curt Bergqvist, fick tre år på sig att avveckla företaget och rädda vad som räddas kunde. Det tog inte tre år utan tio år. Ganska snart upphörde Bergqvist att försöka avveckla och började i stället att satsa på forskning och utveckling som en väg ur krisen.⁵³

Den dåliga orderingången och den vikande konjunkturen tvingade företaget att permittera. Trygghetslagarna skulle gälla så att de som hade längst anställningstid i första hand skulle beredas arbete. Direktören hade vid flera tillfällen önskat att den äldre arbetskraften skulle gå i första hand, vilket inte fackets förhandlare ville. I stället beslöt man att förhöra sig bland de äldre, om de frivilligt ville använda sig av de förmåner och ersättningar som fanns för äldre vid uppsägningar. Resultatet blev vid ett tillfälle att 16 äldre anställda blev permitterade och 9 måste sluta enligt åldersanställning. Permitteringarna drabbade arbetare såväl som tjänstemän. Tidigare hade de arbetare som blivit arbetslösa vid nedläggningar och driftsinskränkningar fått finna sig i att lämna arbetsplatsen utan ett öre i ersättning. Nu blev avgångsvederlag en rättighet för de anställda, åtminstone för de lite äldre. Läget var alltså mycket dystert och det fanns egentligen bara en tröst: de som blev arbetslösa och som var yngre och medelålders fick ganska snart nya jobb.⁵⁴

Slutligen tröttnade banken och sålde aktierna till Nordiska Maskinfilt i Halmstad, ett dotterbolag till den internationella läderkoncernen Albany International. Bolaget i Halmstad kunde inte bära förlusterna mer än i knappt två år innan beslutet om avveckling och nedläggning kom. 1975 beslöts att företaget AB Ehmberg & Sons Läderfabrik skulle läggas ned. Samtliga 135 anställda, 114 män och 21 kvinnor sades upp.⁵⁵

Fackföreningen hade svårt att hävda sina synpunkter inför nedläggningen utan insåg tidigt att företaget inte kunde räddas. Den viktigaste uppgiften för facket blev att rädda så många arbeten som möjligt åt de anställda. Man såg till att turordningsprincipen följdes och att de som frivilligt slutade bland de äldre fick förmåner och ersättningar. Några stridigheter mellan fack och ledning förekom ej.

Noter

- 1 Cimbrishamnsbladet 1912.
- 2 Cimbrishamnsbladet 1914.
- 3 Protokoll 1947.
- 4 Nelson, s. 163.
- 5 Svenska Dagbladet 1947-11-22.
- 6 Företagsnämndens protokoll 1947-07-06.
- 7 Ibid.
- 8 Aftonbladet 1975-04-22.
- 9 Ibid.
- 10 Intervju 1996.
- 11 Andersson, s. 37.
- 12 Intervju 1981.
- 13 Läderarbetaren 1921-05-21.
- 14 Stråth, s. 13.
- 15 Intervju 1996.
- 16 Protokoll 1918-12-08.
- 17 Protokoll 1921-08-15.
- 18 Protokoll 1921-07-20.
- 19 Protokoll 1929-03-02.
- 20 Protokoll 1930-08-17.
- 21 Protokoll 1938-06-29.
- 22 Gårdlund, s. 427.
- 23 Protokoll 1955-11-16.
- 24 Protokoll 1923-06-20.
- 25 Protokoll 1925-04-28.
- 26 Protokoll 1959-12-13.

- 27 Protokoll 1934-10-24.
- 28 Protokoll 1942-03-15.
- 29 Protokoll 1941-12-17.
- 30 Protokoll 1924-07-16.

31 Intervju 1996.

32 Nelson, s. 151.

33 Ibid.

34 Protokoll 1923-10-23.

35 Nelson, s. 151.

36 Ibid.

37 Protokoll 1932-12-22.

38 Nelson, s. 151.

39 Ibid.

40 Nelson, s. 152.

41 Aurora 1947-05-06.

42 Nelson, s. 70.

43 Axelsson, s. 37.

44 Ibid, s. 86.

45 Intervju 1996.

46 Intervju 1981.

47 Intervju 1996.

48 Ystads Allehanda 1963-11-03.

49 Intervju 1996.

50 Företagsnämndens protokoll 1964-11-12.

51 Ystads Allehanda 1963-11-07.

52 Protokoll 1965-11-12.

53 Larsson.

54 Ibid.

55 Ibid.

Nelson, H., (1949), *Simrishamn med omnejd*, Simrishamn.

Roberts J., *Drink and Industrial Work Discipline in 19th Century*, artikel införd i *Journal of Social History*, (1981).

Stahre U., *Patriarker och arbetare*, artikel införd i *Arbetshistoria*, (1990/91).

Stråth B., (1983), *Varvsarbetare i två varvsstäder*, en historisk studie av verkstadsklubbarna vid varven i Göteborg och Malmö.

Svensson T., (1983), *Från ackord till månadslön*, Svenska Varv AB, Göteborg.

Tingsten H., (1957), *Den svenska socialdemokratins idéutveckling*, Malmö.

Winberg, C., (1989), *Fabriksfolket*, Göteborg.

Arbetshistoria, Meddelanden från Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek, *Från kaos till ordning*, artikel införd i nr 3-4 1984.

Arbetets Historia del 3 (1989), Lund.

Otryckta källor

De förenade Förbunden avdelning 64, mötesprotokoll 1918-1961.

Svenska Sko- och Läderindustriarbetarförbundet avdelning 86, mötesprotokoll 1962-1975.

Företagsnämnden vid Ehrnbergs Läderfabrik, protokoll 1947-1974.

Tidningsartiklar

Aftonbladet.

Aurora.

Simrishamnsbladet.

Läderarbetaren.

Svenska Dagbladet.

Södra Skåne.

Ystads Allehanda.

Intervjuer

Intervjuer med ej namngivna läderarbetare på Ehrnbergs Läderfabrik, gjorda av Lars Westman, Simrishamn 1981, i privat ägo (John Olsson).

Stig Andersson, Sture Jönsson, Sture Larsson, Birger Nilsson, Simrishamn 1996. Samtliga har varit anställda vid läderfabriken.

Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor

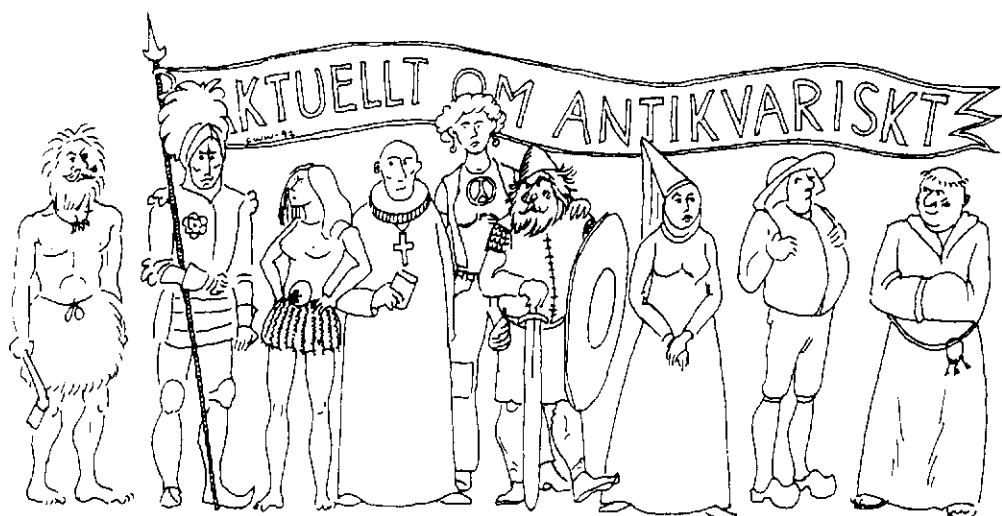
Andersson, B. & Svensson, T., (1985), *Boken om Jonse-red. Samhälle och idrott*, Göteborg.

Axelsson, M.-G., (1991), *Sko- och läderarbetareförbundet 1948-1971*, Stockholm.

Elmér, K., (1975), *Från Fattigsverige till välfärdsstaten*. Gårdlund, T., (1942), *Industrialismens samhälle*, Stockholm.

Larsson, B.-Å., (1975), *Hur gick det sen? En studie av Ehrnbergsutvecklingen*, Simrishamn.

Lindqvist, M., (1987), *Klasskamrater*, Malmö.

VikingaTider – en vandring genom 300 års historia

VikingaTider kommer att bli en ny historisk upplevelseanläggning i Löddeköpinge med målsättning att till allmänheten förmedla kunskap om vårt vikingatida kulturarv. Namnet, VikingaTider, är inte valt av en slump utan med noggrann eftertanke. Vikingatiden var en period av många och djupgående förändringar i det dåtida samhället. Detta måste berättas på många olika sätt, därav pluraländelsen. Byggnadskonsten förändrades liksom djurhållning, åkerbruk och hantverk samt inte minst religionen.

Ett enkelt bevis på detta står att finna just på den plats där VikingaTider kommer att byggas. Utgrävningar har visat att där funnits två kyrkor. Den första, troligen uppförd kring mitten av 1000-talet, var byggd med stolpar nedgrävda direkt i marken. Denna kyrka stod kanske i 50 år, varefter stolparna sannolikt var uppruttna. Nästa kyrka, uppförd i slutet av 1000-talet, byggdes på en stengrund. Man hade lärt sig att virke i ständig kontakt med mark och väta ej gav en hållbar bygghet.

Med denna utgångspunkt i såväl Löddeköpinges som vikingatidens historia kommer vi att erbjuda våra besökare en upplevelserik vandring genom historien. När man passerat den moderna huvudbyggnaden och vandrar in i dåtiden, är det miljöer från tidig vikingatid som först möter. Mot slutet av vandringen är stilen och byggnadssättet annorlunda, så som man byggde i slutet av vikingatiden, och slutligen når man till den rekonstruerade kyrkan från slutet av 1000-talet. Längs med vägen har besökaren också kunna följa övriga verksamheters utveckling: djurhållning, jordbruk och hantverk.

Naturligtvis kommer VikingaTider att vara helt beroende av biljettintäkter, försäljning och höga besökstal. Dock skall det inte bedrivas en aktivitet som i första rummet skall locka så många penningstarka besökare som möjligt. Barn- och skolverksamhet kommer att vara prioriterat, priset så att skolor har råd att utnyttja den kunskap vi kommer att tillhandahålla. Vår ambition är att vara en del av samhället med högt ställda krav på kvalitet och miljömedvetenhet.

Projektet att skapa VikingaTider är omfattande och har därför delats upp i ett antal delmål. Det som idag upptar mycket tid är det nuvarande landskapets förändring till hur det kan ha sett ut på vikingatiden. När detta skrives i slutet av oktober 2002 har föreningen just fått Länsstyrelsens godkännande av de förändringar som planeras, vilket bl.a. innebär att ett antal vattendrag skall anläggas. Ett anläggningsstöd på nära en miljon kronor har beviljats till landskapsförändringen, som kommer att starta våren 2003. Dessa förändringar kommer ur miljösynpunkt att ha en positiv effekt på Lödde å och Öresund. Vid föreningens kansli i Löddeköpinge finns en enkel utställning som visar hur den kommande anläggningen kommer att se ut.

Bakom VikingaTider står den ideella och obundna Föreningen Viking Foundation.

För ytterligare information:

www.vikingatider.se

VikingaTider

Ådalsvägen 18

246 35 Löddeköpinge

Tel: 046/70 62 10

E-mail: vikingatider@telia.com

Gravplats från bronsåldern i Gualöv

Under september och oktober 2002 har Riksantikvarieämbetet i samarbete med Regionmuseet Skåne i Kristianstad undersökt en mycket väl bevarad gravmiljö från bronsåldern i Gualöv, Bromölla kommun. På gravplatsen fanns ett 30-tal urnebrandgravar med i de flesta fall helt bevarade keramikkräml. Dessutom påträffades resterna av minst tre större högar med centralgravar och flera sekundära begravningar. Det mest spännande inslaget på platsen var dock kanske lämningarna av tre stora så kallade »kulthus» från bronsåldern. Det största huset var knappt 30 m långt och ca 9 m brett. Husen hade omgivits av låga vallar, och flera av gravarna låg precis intill dem på ett sätt som antyder samhörighet. Man har tidigare menat att dessa hus på olika sätt hade med begravningsritualer att göra. Undersökningen var en del i det arkeologiska projektet kring utbyggnaden av väg E22 i nordöstra Skåne, och det tillvaratagna materialet kommer att bearbetas under 2003 för att sedan publiceras.

Fredrik Svanberg

grävningsledare Riksantikvarieämbetet

Elisabeth Bengtsson

grävningsledare Regionmuseet Skåne

Lantmäteriarkiven och forskningen

Seminarium om det regionala lantmäterimaterialets framtid den 12 september 2002 i Landsarkivet i Lund

De äldre storskaliga lantmäteriakterna med dess kartor och beskrivningar tillhör våra mest fascinerande och värdefulla historiska källor. De används av myndigheter med verksamhet inom fastighetsbildning, men även av universitetsanknutna forskare från discipliner som kulturgeografi, historia, arkeologi, paleoekologi m.fl., liksom av åtskilliga hembygdsforskare. De främsta arkivdepåerna för de äldre lantmäteriakterna är Lantmäteriverkets arkiv i Gävle och länslantmäteriorganisationernas arkiv ute i landet. I de skånska landskapen finns sådana regionala arkiv i Malmö, Kristianstad, Halmstad och Karlskrona.

Den framtida förvaringen av detta material och dess tillgänglighet för forskningen har varit under diskussion i ett par års tid, och Lantmäteriverket har arbetat med ett projekt för att både reproducera originalen och finna en alternativ förvaring för dessa. En digitalisering av materialet har påbörjats, och länge fanns det planer på att inrätta en riksdepå i Medelpad för allt originalmaterial. Det skulle i så fall innebära att materialets regionala

hemvist, knuten till länslantmäteriarkiven, skulle upphöra. Därmed skulle tillgången till originalkällorna avsevärt försvåras, inte minst för forskare från det sydsvenska området. Den lösningen tycks dock nu ha förlorat sin aktualitet, samtidigt som man från Lantmäteriverkets sida förefaller vara beredd att släppa ifrån sig det äldre aktmaterialet i originalform. Frågorna om förvaring, tillgänglighet för forskning och materialets vård söker emellertid fortfarande sin optimala lösning.

Mot denna bakgrund tog *De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening* initiativ till en konferens för att belysa hur lantmäterimaterialet används inom forskningen och för att diskutera olika framtida handlingsalternativ. Avsikten var att samla deltagare från olika forskningsinriktningar och myndigheter och bana väg för ställningstaganden som gagnar regionerna och forskningen. Seminariet arrangerades med stöd av Crafoordska Stiftelsen och ägde rum på Landsarkivet i Lund den 12 september 2002.

Under förmiddagen framträdde företrädare för skilda discipliner och inriktningar inom universitetsforskning, akademisk undervisning och kulturminnesvård med exempel på hur lantmäterimaterialet används, nämligen kulturgeografen och arkeologen

Mats Riddersporre, Kulturmiljö Malmö, biologen och konsulten *Krister Larsson*, kulturgeografen *Henrik Svensson*, Högskolan Kristianstad, länsantikvarien *Mats Folkesson*, Halland, kulturgeografen och konsulten *Pär Connelid* och kvartärgeologen *Per Lagerås*, RAÄ/UV Syd.

Bland de huvudpunkter som framkom kan nämnas att god tillgänglighet till originalhandlingarna framstår som en nödvändighet, såväl för vetenskapliga analyser som för den akademiska undervisningen. Inom länsstyrelsernas kulturmiljöenheter används lantmäteriets äldre originalmaterial ständigt i samband med arkeologiska undersökningar, vid reservatsbildning och vid den dagliga ärendehandläggningen. Digitaliseringsprojektet innebär stora fördelar och GIS ses som ett viktigt verktyg, men tillgång till originalen befrämjar på ett avgörande sätt bättre kvalitet, säkrare källkritiska bedömningar och lägre kostnader. Digitala kartor i dator blir oerhört tungarbetade. Vid planering av åtgärder för skydd av vissa vegetationstyper är det viktigt att fastställa vegetationens ålder. Kontinuiteten är nämligen ett viktigt kriterium vid urval av skyddsvärda områden, och det urvalet kan göras med hjälp av ett äldre kartmaterial. För vegetationshistoriska resonemang utgör kartorna ett viktigt referensmaterial, som gör det möjligt att bättre tolka pollendiagram. Enligt flera forskare talade även kulturarvsaspekter klart för att materialet måste stanna i regionen.

Under eftermiddagen fokuserades inläggen kring lägesrapporter och framtidsmöjligheter gällande det äldre lantmäterimaterialets lagring och tillgänglighet. *Bengt Danielson*, 1:e arkivarie vid Landsarkivet i Lund, presenterade några huvudpunkter i de remissvar som inkommit från 33 myndigheter och institutioner på en PM från Lantmäteriverket hösten 1999 rörande lagring av lantmäteriets äldre handlingar. Bl.a. framkommer i svaren

att nästan alla ställer sig positiva till att lantmäterimaterialet nu blir föremål för scanning och digitalisering. Många remissvar innehåller dock klara reservationer, som bl.a. gäller tanken på en enda central depå för originalhandlingarna, bedömningen av de digitala kartornas förmåga att svara mot användarnas behov, bedömningen av effektiviteten i den »scanning på begäran» som planeras samt avsaknaden av en analys av kostnaderna för användarna.

Projektledaren för hanteringen av det äldre lantmäterimaterialet *Bengt-Olof Käck*, Lantmäteriverket i Gävle, redogjorde för arkivstrategin inom Lantmäteriverket. Den har från hösten 1998 bl.a. inneburit att digitala versioner av pappersoriginalen skall skapas och att materialet skall kunna tillhandahållas via Internet. Som pilotprojekt har Stockholms län och Skaraborgs län fungerat, och för närvarande pågår digitalisering av aktbeståndet från Östergötland. I Fränsta, Ånge kommun, Västernorrlands län, byggs en stor scanninganläggning. Halva Sverige skall klaras av på tre år.

Chefen för Riksarkivets byrå för tillsyn och rådgivning, *Per Jansson*, klargjorde att Lantmäteriverket under alla omständigheter avser att lämna ifrån sig de äldre originalhandlingarna. Län för län skall de skickas till Fränsta för scanning, men därefter är tanken nu att materialet skall återföras till regionerna och deponeras i de regionala landsarkiven. Denna process måste starta den 1 januari 2003. Datorer med kapacitet att hantera kartmaterial skall utplaceras på bl.a. de regionala lantmäterikontoren och landsarkiven.

Landsarkivarie *Jan Dahlin*, Lund, redogjorde för aktuell planering vid Landsarkivet i Lund rörande lokalbehov för förvaring av kartor, andra akter, referensmaterial m.m. För närvarande pågår en nybyggnation i Lund av det s.k. Arkivcentrum Syd, som be-

räknas stå färdigt i april 2003. Där skulle förvaring av lantmåterimaterialet för *ett* län kunna klaras av, och under 2003 beräknas materialet från Halland hamna i denna process.

Ordföranden i Riksarkivets styrelse, *Åke Pettersson*, framhöll att hela detta stora projekt är strukturellt unikt. När nu Lantmäteriverket lämnar ifrån sig materialet är den bästa lösningen för fortsättningen att landsarkiven tar hand om det. Digitaliseringen kommer att öka det historiska intresset från

allmänheten och kommer även att innebära stora fördelar för den professionella hanteringen bland forskarna. Detta var den första konferensen i detta angelägna ärende, och Pettersson uttryckte sin uppskattning för arrangemanget.

Ett utförligare referat av konferensen kan läsas på föreningens hemsida:
<http://www.tidskriftenale.nu>

Sten Skansjö

ordförande i De skånska landskapens
historiska och arkeologiska förening

Rättelse

I artikeln Ett alltmera gränslöst Skåne (Ale nr 2 2002) har ett beklagligt fel insmugit sig i tabell C. på s. 27 sp. 2. Mellan därvarande rad 12 (Gudmundtorp, Hurva & Bosjökloser blir Ringsjö) och rad 16 (Reslöv & Ö. Karaby blir Reslöv-Östra Karaby) skall följande rätteligen läsas:

Gårdstånga-Holmby, Ö. Strö, Skarhult & Borlunda-
Skeglinge blir Östra Strö-Skarhult
Stehag, Trollenäs, Bosarp, V. Strö & Billinge blir Östra
Onsjö

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen har utgivit Samlingar till Skånes historia, fornknäskap och beskrifning (1868–1873), Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening (1874–1880), Skånska samlingar (1894–1897) samt Historisk tidskrift för Skåneland (1901–1921).

1961 började föreningen utge ALE, Historisk tidskrift för Skåneland. Första året utkom ett häfte och 1962–1976 tre häften årligen. Fr.o.m. 1977 utkommer fyra häften årligen. 1990 inträdde landsarkivet i Lund som medutgivare. Tidskriften utges med bidrag från Vetenskapsrådet.

I Ale-redaktionen ingår Birgitta Engström och Gert Jeppsson. Brev och manus till redaktionen adresseras till universitetslektor Gert Jeppsson, Vapenkroken 38, 226 47 Lund.

E-post: info@tidskriftenale.nu

Hemsida: <http://www.tidskriftenale.nu>

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften för 2002, 150 kronor, kan insättas på postgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas hos skattmästaren, l:e arkivarie Elisabeth Reuterswärd, Landsarkivet, Box 2016, 220 02 Lund.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse:

Docent Sten Skansjö, Lund, ordf., landsarkivarie Jan Dahlin, Lund, v.ordf., stadsarkivarie Göran Larsson, Lund, sekr., konsult Anders Persson, S. Sandby, v.sekr., l:e arkivarie Elisabeth Reuterswärd, Lund, skattmästare, samt professor Hans Andersson, Lund, docent Lars Berggren, Lund, f.d. länsantikvarie Carin Bunte, Malmö, docent Siegrun Fernlund, Asmundtorp, fil. dr Thomas Germundsson, Lund, universitetslektor Gert Jeppsson, Lund, docent Hjärdis Kristenson, Lund, professor Lars Larsson, V. Nöbbelev, länsantikvarie Thomas Romberg, Malmö, arkivchef Anders Salomonsson, Lund, länsantikvarie Leifh Stenholm, Karlskrona, professor Sven Tägil, Lund, professor Anna Christina Ulfspärre, Lund, antikvarie Pablo Wiking-Faria, Varberg.

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE, HALLAND OCH BLEKINGE
UTGES AV DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA
OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING
OCH LANDSARKIVET I LUND.

Innehåll

BODIL E.B. PERSSON Fältsjukorna och kriget i Skåne

I

LARS LARSSON Resultat från 2001 och 2002 års utgrävningar i Uppåkra

18

INGA-LILL CEDERGREN Ehrnbergs Läderfabrik i Simrishamn

– en studie i relationer mellan arbetare och mellan
arbetare och arbetsledning 1918–1975

21

Aktuellt om antikvariskt

40

Aktuellt om arkivaliskt

42

Vinjetten på framsidan återger det första tecknet – en f-runa – i
runhandskriften av den medeltida Skånelagen, som var gällande i
Skåne, Halland, Blekinge och Bornholm.